

L'APORTACIÓ PEDAGÒGICA D'ÀNGEL LLORCA A LA CIUTAT D'ELX (1889-1907)

Maite COVES MORA

IES Carrús d'Elx

Vicent F. SOLER SELVA

IES Sixto Marco d'Elx

1. INTRODUCCIÓ

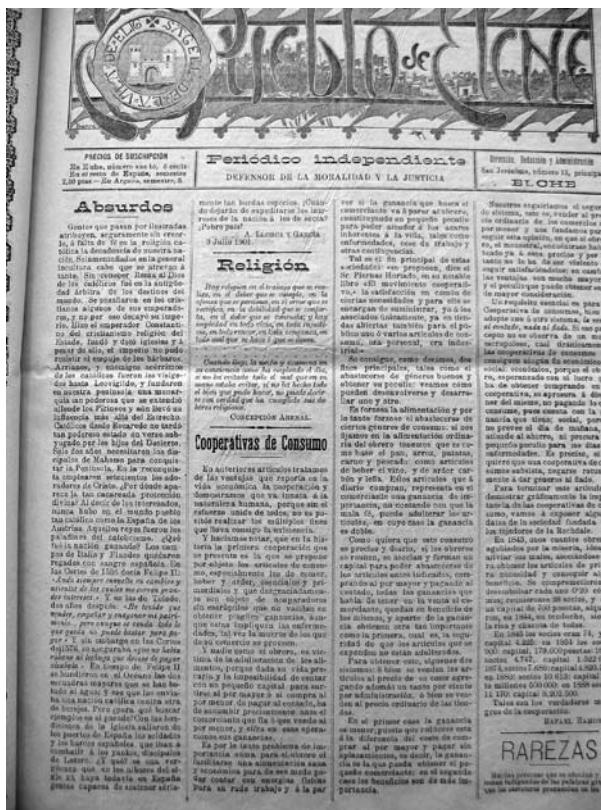
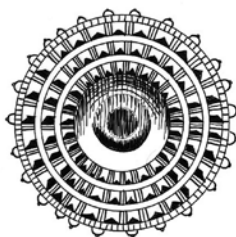
Àngel Llorca i Garcia (1866-1942) treballà de mestre de primera ensenyança a Elx de 1889 a 1907, i ben prompte donà mostres de la seua vàlua com a docent, i li fou reconeguda la tasca pedagògica pels partidaris de la renovació i l'expansió del protagonisme de l'escola. Àngel Llorca fou un educador que traslladà a l'aula les orientacions pedagògiques que promogueren la Institució Lliure d'Ensenyança (ILE) i l'Escola Nova, i alçà la veu contra l'ensenyament tradicional de l'època. El mestre d'Elx fou un home d'acció,¹ un mestre de l'escola real² que, en tenir ocasió, aplicava les noves propostes educatives.

En la seua biografia professional i personal apareixen dues etapes ben diferenciades: la primera inclou l'estada a Elx, època de formació i consolidació de l'opció professional i ideològica, i la segona, que transcorre entre 1916 i 1931, en què exercí de director del col·legi Cervantes de Madrid. En el present treball ens ocuparem del primer període; ens aproximarem al seu pensament a través de les múltiples col·laboracions que féu en la premsa local d'Elx.

Els articles d'Àngel Llorca, publicats a *El Pueblo de Elche* i *La Semana*, són un instrument molt valuós, tant per a conèixer l'estat deplorable en què aleshores es trobava la nostra ciutat en matèria educativa, com per a valorar la penetració que hi tingueren les idees de renovació que, des de feia un quart de segle, impulsava la Institució Lliure d'Ensenyança. Com tractarem de mostrar, el verb apassionat del mestre i periodista, des de les pàgines del setmanari republicà, dugué a terme una tasca de difusió de les idees i de la praxi educativa amb què el krausisme i l'ILE, pretengueren transformar la societat des de l'escola.

¹ María Carmen LÓPEZ LUCAS, «Àngel Llorca, un educador actual», *Docencia e investigación*, 20 (1995), p. 101-116.

² Antonio VIÑAO, «La educación comprensiva. Experimento con la utopía... tres años después», *Los Seminarios de la SEP*, Sociedad Española de Pedagogía, 2000, <http://www.uv.es/soespe/vinao.htm>.

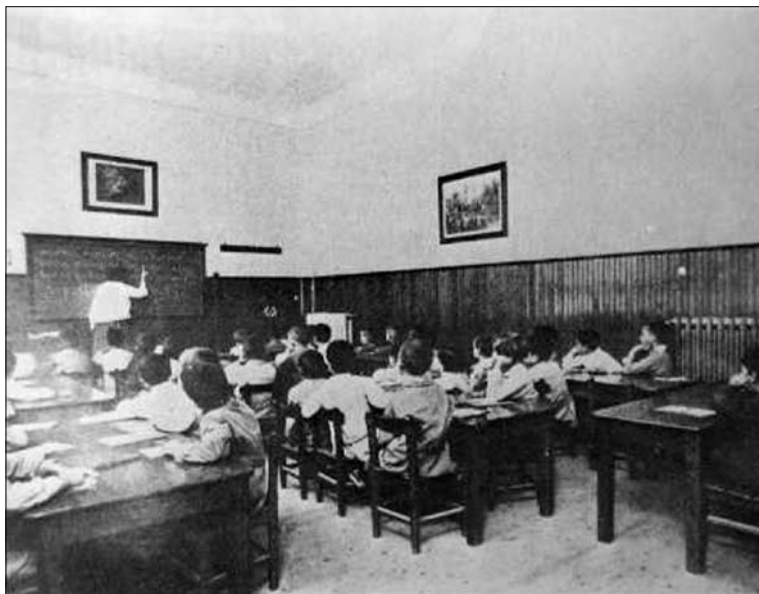
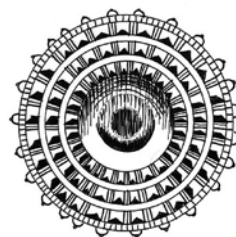
Primera página de El Pueblo de Elche (1899-1902), semanari on publicava Àngel Llorca les tribunes.

L'etapa d'estada a Elx s'hauria de considerar fonamental en la biografia d'Àngel Llorca. Durant aquest període sembla que es consolidà l'aproximació ideològica al republicanisme, a través del Centre d'Unió Republicana d'Elx, s'encetaren les relacions amb Manuel B. Cossío i l'assumpció de l'ideari de l'ILE. La coincidència entre el contingut de les col·laboracions del mestre Llorca en els setmanaris locals amb l'ideari del discurs dels fundadors de l'ILE ens indica que els llaços amb aquesta institució foren molt estrets. Aquest supòsit està avalat, a més, pel camí que prengué la carrera professional de Llorca des que es traslladà a Madrid, on acabà instal·lant-se a la Residència d'Estudiants.

Els articles de Llorca als setmanaris d'Elx s'ocupen fonamentalment del problema educatiu, i segueixen un patró general de denúncia contundent, de justificació de la necessitat d'introduir-hi millores. Es desprèn dels seus escrits, en particular dels últims redactats abans d'abandonar la ciutat, que el seu clam reiterat no tingué el ressò desitjat

entre les autoritats locals, o millor, aquestes es comportaven com a la resta de l'estat, amb una incapacitat notòria de fer front al problema educatiu. Tot i això, el valor del seu treball pedagògic fou reconegut lluny de la terra nadiua, ja que el 1905 rebé el Premi d'Honor i Medalla d'Or de l'Exposició Pedagògica de Bilbao pels treballs de l'escola d'Elx i, abans, la inspecció educativa ja havia tingut ocasió de qualificar d'encertats els mètodes del mestre.³ D'altra banda, podríem assenyalar una de les seues reivindicacions més reiterades encara que no atesa, ço és, l'organització de les escoles graduades; la ciutat d'Elx inicià la construcció de la primera escola graduada 22 anys després que Àngel Llorca abandonara la ciutat.

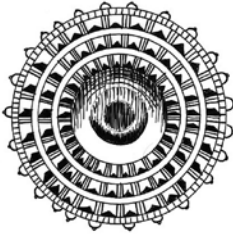
En el context sociolingüístic de diglòssia que visqué Llorca, no és gens sorprenent que fera servir el castellà en els seus articles periodístics i en els seus llibres posteriors; era la llengua dels usos formals, la de la llei, l'escola,⁴ la literatura i la premsa. Dos-cents anys abans, el decret de Nova Planta havia eliminat el valencià —la llengua catalana— dels usos oficials; a continuació, els il·lustrats havien lligat la idea de progrés amb les d'uniformitat i centralització, i, al llarg del segle XIX, l'escàs ressò de la Renaixença a València, així com la vinculació dels poetes dels Jocs Florals amb opcions polítiques conservadores, dificultaren la difusió d'actituds més reivindicatives envers la llengua pròpia entre molts dels sectors crítics amb la situació social i política valenciana i espanyola.

Aula de primària del grup escolar Cervantes

³ AHME, Acta de la Junta Local de Instrucción Pública, 23-11-1899, sig. 43-137.

⁴ Recordem per exemple que el RD de 21 de novembre de 1902 exigeix responsabilitats als mestres que facen servir altre idioma o dialecte diferent del castellà.

Així, la ciutat de Madrid, com a capital de l'estat, centre polític i cultural, i seu de l'ILE, degué exercir un gran poder d'atracció sobre aquest mestre que nasqué a Orxeta, estudià a Alacant, treballà a Elx i, anys després d'haver entrat en contacte amb Manuel B. Cossío, es traslladà a Madrid el 1907. Aquest treball vol contribuir a la recuperació de la memòria d'un mestre excepcional, Elx l'hauria de recordar per la seua vàlua professional (veure annex) i per l'interés mostrat a introduir millores en l'escola i en la ciutat durant els divuit anys que hi treballà de mestre.

2. EL CONTEXT HISTÒRIC I PEDAGÒGIC

Els corrents ideològics que trasbalsaren Europa durant el segle XIX afectaren tots els àmbits socials: l'estructura econòmica i política, els drets individuals, laborals i polítics, el paper de la ciència, l'estat o la religió, i, també el que ací ens ocupa, l'educació, particularment la denúncia de les greus mancances en matèria educativa. En general, es tractava d'un moviment d'aproximació i anàlisi de la realitat, que buscava solucions davant algunes problemàtiques heretades del passat, i d'altres generades per la nova societat industrial.

Entre els corrents filosòfics i polítics que interpretaren la realitat complexa del segle XIX, destaquen el positivisme, sorgit a França i Anglaterra el 1830, l'aplicació de Marx de la dialèctica hegeliana a l'anàlisi de la realitat social i econòmica, l'existencialisme introduït per Kierkegaard, el pensament vitalista aportat per Nietzsche que invocava el *superhome* —independent, apassionat, fort i creador—, i l'aportació de la teoria de la psicoanàlisi, feta per Freud. Un repàs a grans trets de les aportacions científiques i ideològiques del segle XIX mostren una mena de clímax ascendent en què se succeeixen els descobriments, els invents, les teories científiques, econòmiques, filosòfiques i polítiques, els corrents estètics..., amb un afany de modernitat i de voluntat de transformació de la realitat.

Tanmateix, dels Pirineus ençà, sembla predominar una òptica endarrerida i empobrida, d'observadors reticents del que s'esdevé a Europa, que desemboca, cap a la fi de segle, en un discurs incoherent, sovint un lament confús i contradictori en què es barrejava el que s'havia perdut del passat —les colònies, una il·lusòria glòria imperial—, les mancances peremptòries del present i els reptes de futur que es perdien.

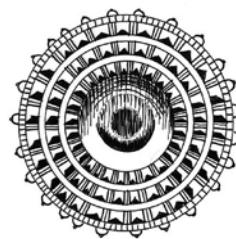
La inestabilitat política dels regnats de Ferran VII (1814-1833) i d'Isabel II (1833-1868) a causa de la successió de governs absolutistes, moderats, progressistes, liberals o conservadors, i encara, la feblesa del sexenni democràtic —amb la proclamació de la Primera República que no abastà l'any de vida— i els conflictes de la Restauració, posen en evidència les dificultats de donar resposta als greus problemes que

afectaven l'estat i la societat. Aquests conflictes eren greus i diversos: les guerres carlistes, les reformes legislatives, la vigència de sis constitucions —l'última el 1876—, les relacions amb l'església, el caciquisme, la corrupció, les crisis econòmiques, el moviment obrer, les posicions federalistes i nacionalistes, el cantonalisme, la guerra amb Marroc i la de Cuba, etc. Un panorama ben complex en què la polarització ideològica impedia l'avanç i el progrés o, si més no, l'entrebancava en tots els àmbits públics i privats. L'endarreriment d'Espanya respecte a Europa augmentava i afectava de forma sensible l'educació.

A la segona meitat del segle XIX, els sectors liberals i progressistes denunciaren a bastament la necessitat de reformes i d'inversions en el camp educatiu, i durant la Regència d'Espartero s'observa la preocupació del govern per obrir-se al món cultural europeu; en tenim una mostra l'any 1843, quan el ministre de Governació, Pedro Gómez de la Serna, envià a Julián Sanz de Río (1814-1869) a Alemanya perquè estudiara filosofia. Aquest viatge d'estudis tingué una gran repercussió ja que permeté a Sanz de Río aprofundir en el coneixement del krausisme.⁵

El sistema filosòfic elaborat per Krause reivindica una espiritualitat lliure, no vinculada a cap confessió religiosa, un pedagogisme radical que busca la perfecció de les persones, i un ideal social i polític universalista. Ferrater Mora⁶ assenyala que la filosofia de Krause tingué seguidors fervents, particularment en la filosofia del dret i en la perspectiva ètica, a Bèlgica, Holanda i, sobretot, a Espanya. Sanz del Río, des de la càtedra de Filosofia a Madrid duqué a terme una fervent tasca de difusió del krausisme, tant a les classes de filosofia com als seus llibres,⁷ que eren versions lliures dels textos de Krause. Així, podem situar cronològicament el desenvolupament del krausisme entre 1850 i 1880, i assenyalar com a decennis més productius els anys 60 i 70. Després, el moviment va anar perdent vigor i ortodòxia, a causa dels avanços del positivisme i d'altres corrents a Europa.

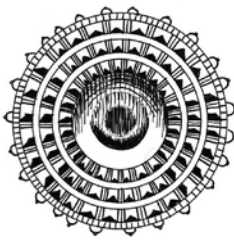
L'anomenat krausisme espanyol fou un moviment filosòfic que aplegà la burgesia liberal amb una actitud crítica envers la realitat espanyola; tanmateix, no és considerat com a escola filosòfica, atesa l'heterogeneïtat ideològica de les persones que hi col·laboraren en les distintes etapes i la pròpia evolució del moviment. Els krausistes tenien en comú, però, un estil de vida auster que pretenia substituir el model de religiositat catòlica tradicional per una actitud de compromís sincer en la transformació i perfeccionament de la societat. Aquesta actitud suposà una ruptura clara amb els usos tradicionals universitaris ja que es demanava l'autonomia de la ciència, la independència del treball científic envers els dogmes religiosos, es defensava una actitud moralitzadora que substituïa la fe religiosa, merament dogmàtica i ritual, per la fe en la ciència i en la filosofia, des d'una posició crítica amb l'església però no atea. Els interessos d'aquests sectors il·lustrats abastaven tant

⁵ El 1851 Sanz del Río traduí el llibre *Curso de Derecho natural* d'Ahrens, deixeble de Krause.

⁶ José FERRATER MORA, *Diccionario de Filosofía*, Círculo Lectores, Barcelona, 1991, p. 1.879.

⁷ Cal esmentar: *Lecciones para el sistema de filosofía analítica de Krause* (1850), *Ideal de la humanidad para la vida* (1860), *Racionalismo armónico. Definiciones y principios* (1860), *Metafísica: Análisis y Síntesis* (1860-1874) i *Análisis del pensamiento racional* (1877), *Filosofía de la muerte* (1877), *El idealismo absoluto* (1883).

la filosofia i la ciència com la política i la religió; cal destacar, sobretot, la tasca immensa que dugueren a terme en l'educació popular, i en la creació de la *Institución Libre de Enseñanza* (ILE), que tractarem en l'apartat següent.

Al moviment renovador dels krausistes s'oposaren els neocatòlics (*neos*) que, des de 1860, tingueren en el periòdic en *El Pensamiento español*, una plataforma on publicar els seus articles d'atac i refutació del krausisme. Les altes esferes eclesiàstiques també hi digueren la seua: el 1865, amb el papa Pius IX, el llibre de Julián Sanz del Río, *Ideal de la Humanidad para la vida*, era inclòs a l'*Índex* de llibres prohibits.

Les polèmiques entre krausistes i neos prengueren un caire polític durant els anys anteriors a la revolució de 1868, que expulsà Isabel II del tron. Els krausistes seguien un catolicisme liberal que propugnava la llibertat religiosa, fet que propicià l'anomenada primera «qüestió universitària» el 1864, en temps de Narváez. La defensa de la llibertat en la ciència i la independència de la religió, provocà la separació de les càtedres que ocupaven els professors Julián Sanz del Río, Fernando de Castro i Nicolás Salmerón; Giner de los Ríos, que els donà suport, també en fou suspès. El setembre de 1868, la Gloriosa els restituí a les seues places.

Durant l'anomenat sexenni democràtic (1868-1873), les activitats dels krausistes es multiplicaren: Francisco Giner de los Ríos fundà el *Boletín-Revista* de la Universitat de Madrid, i el 1869 es creà una associació per a l'ensenyament popular i s'organitzaren conferències per a l'educació de la dona. La repercussió de la mort i la cerimònia de l'enterrament civil de Sanz del Río el mateix any 1869, creà una gran alarma en els mitjans escrits tradicionals. El 1871 es fundà l'Associació per a l'Ensenyança de la Dona, presidida per Fernando de Castro. Altrament, Nicolás Salmerón, catedràtic de metafísica, es dedicà des d'aleshores a la tasca política per la qual cosa Giner de los Ríos hagué d'assumir la direcció del krausisme, i fou ell qui inspirà les reformes de l'ensenyament de la Primera República (1873-1874).

Tanmateix, el colp d'estat que suprimí la República i encetà la Restauració, propicià noves polèmiques i una segona «qüestió universitària». És el moment en què s'inicià la dissolució del grup i de l'ortodòxia krausista. Tot i això, el krausisme, a Espanya influí en el liberalisme, que en alguns casos evolucionà cap al republicanisme i, en altres, cap al socialisme democràtic. Així mateix, hi ha una vinculació evident entre el treball de la Institució Lliure d'Ensenyança i la creació el 1901, a Barcelona, de l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909).⁸

En el nostre àmbit local, durant el darrer quart del segle XIX, els canvis polítics que es produïen a Madrid només repercutien en el recanvi d'unes persones per unes altres en el poder dins l'esquema del bipartidisme

⁸ <http://www.laic.org/index.htm>.

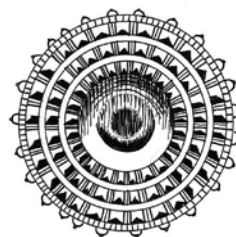
polític. La Restauració borbònica de l'any 1875 organitzà l'estat com una monarquia liberal no democràtica amb un discurs regeneracionista que, malgrat els aires de modernitat, no podia amagar-ne el caràcter conservador i burgès. Així, els cacics locals vinculats al partit moderat de Cànovas, o al liberal de Sagasta, s'alternaven en el govern municipal sense canvis dràstics a causa de les escasses diferències ideològiques entre ambdós grups. A la fi de segle, la política local a Elx estava en mans de tres cacics: Manuel Gómez, Andrés Tarí i Alberto Ganga.

La situació de l'escola il·licitana⁹ no patí grans canvis en aquest període, tot i que des de 1857, l'ensenyament entre els 6 i els 9 anys havia passat a ser obligatori, i s'havien esmerçat alguns esforços a augmentar el nombre de mestres i escoles; tanmateix, a l'Ajuntament, se li seguia reclamant atenció perquè l'obligatorietat s'acomplira.

La ciutat d'Elx, fotografiada l'any 1900, i celebrada en les targes postals, amb ocasió de l'eclipsi de Sol del 28 de maig, observat des de la comarca per la plana major de l'astronomia mundial, era una imatge exòtica per als forasters; portes endins, però, vivia entre les estretors del treball agrícola i industrial, quasi a parts iguals. El discurs del progrés, de la modernitat, confiava en les millores en infraestructures¹⁰ viàries (ferrocarril: 1864-84, carreteres d'Alacant: 1863-66, Dolors: 1870-95, Crevillent: 1868-72, Asp: 1889...), energètiques (electricitat: 1900), hídriques (aigua de l'Alcoraia: 1901), de comunicacions (bústies de correus: 1865, telègrafs: 1873, telèfon: 1904-15), associatives (Cercle Obrer: 1885, Centre Industrial: 1886, societats d'espardenyers i fabricants...), educatives (augment de les escoles), aparició de nous barris (Carne: 1890, Sant Miquel: 1897, Pataes: 1900), etc.

La població va augmentar durant el darrer quart del segle XIX¹¹ fins assolir els 27.308 habitants el 1900. Tot i això, l'esperança de vida dels il·licitans només abastava els quaranta o cinquanta anys,¹² i la mortalitat infantil era molt elevada, de cada 1.000 infants, en morien 144 durant el primer any de vida, a causa dels dèficits higiènics i sanitaris. D'altra banda, els fluxos migratoris que es produeixen durant tota la segona meitat del segle cap a Oran i Alger (estacionals o més permanents), alleugereixen les dificultats econòmiques de les famílies que s'afanyen en treball agrícola (en lluita contra la manca d'aigua i les sequeres) o en la incipient indústria de l'espardenya, la sabata i el tèxtil.

L'arribada a Elx del mestre Àngel Llorca Garcia, el 1889, aleshores un jove de vint-i-tres anys, i sobretot, el rastre que han deixat els seus escrits en el periòdic *El Pueblo de Elche* i en d'altres publicacions, els seus treballs, els llibres posteriors i, en general, la seua trajectòria vital, il·lustren un període de la nostra història amb la lluita i el compromís moral i cívic dels sectors que aspiraven a la transformació de la societat a les darreries del segle XIX i el primer terç del XX; una lluita inspirada en el moviment de consciències que desvetllà el krausisme.

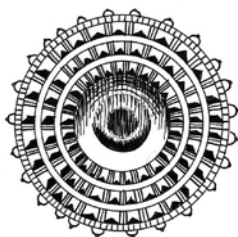

⁹ Vicente M. DIAZ BOIX, «La Escuela en el Elche del siglo XIX», en Vicente M. DIAZ BOIX *et al.* (eds.), *La Escuela en Elche*, Museu de Puçol, Elx, 2000, p. 51-86.

¹⁰ Joaquim SERRANO I JAÉN, «La ciutat d'Elx al 1900», en *L'eclipsi total de Sol de 1900*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2000, p. 11-70.

¹¹ Vicente GOZÁLVEZ, *El Bajo Vinalopó. Geografía agraria*, Universitat de València, València, 1977, p. 261.

¹² Emilio MARTÍNEZ i Modesta SALAZAR, «La salut del il·licitans fa 100 anys», *LA REL·LA*, 18 (2005), p. 161-178.

3. LA INSTITUCIÓ LLIURE D'ENSENYANZA

Àngel Llorca, des dels inicis professionals, donà mostres en els seus escrits, de ser coneixedor de les propostes de la Institució Lliure d'Ensenyança. D'aquesta institució s'ha escrit a bastament,¹³ és per això que ens limitarem a recordar-ne els trets fonamentals, que utilitzarem per a entendre la trajectòria del mestre Llorca i, potser, justificar la font més important de l'ideari del mestre. A continuació farem una presentació succinta dels orígens, objectius i d'algunes de les persones rellevants que crearen l'ILE i treballaren en la institució.

La segona meitat del segle XIX conegué una pugna ideològica en un tema clau i emergent: l'ensenyança. Els partidaris de la secularització, el laïcisme i la neutralitat rebutjaren el dogmatisme, confessionalitat i intervencionisme ideològic imposat tradicionalment per les classes dominants de la societat espanyola. La importància de la rivalitat evidència que tots dos compartien la idea que a través de l'educació s'influeix de manera decisiva en els ciutadans: l'Església i l'Estat podien exercir, i exercien, la vigilància ideològica; els fundadors, i els seguidors, de l'ILE d'inspiració krausista troben en la passió pel saber, la fe en la raó i en la ciència, l'oportunitat del progrés del país, la transformació de l'home i l'obertura d'Espanya a la resta del món, i a Europa, en particular. Les diferències són grans i, com hem vist, les sacsejades polítiques igual d'importants en aquest període —durant l'últim quart de segle se succeïren vint ministres diferents dels quals depenia l'educació—,¹⁴ però, de mica en mica, s'obrí pas la construcció d'un sistema educatiu liberal compatible amb els esquemes tradicionals.¹⁵

El 26 d'octubre de 1876 un grup de professors universitaris entre els quals estaven Francisco Giner de los Ríos, Gumersindo de Azcárate i Nicolás Salmerón, fundaren la Institució Lliure d'Ensenyança. Un òrgan d'acció la creació del qual és propiciada per la col·lisió amb el poder del grup de professors esmentats, seguidors de l'ideari krausista. En dues ocasions, Orovio, ministre de Foment¹⁶ limità la llibertat de càtedra, la primera en el període 1865-67 i, la segona el 1875 durant la Restauració. Amb la creació de l'ILE, deia Alberto Jiménez Frau, «había nacido un nuevo tipo: el del institucionalismo, sinónimo, como el de krausista, de hombre de principios y de vocación y también de cierto puritanismo, aunque no tan utopista [...], predicaba desde las cátedras universitarias un tipo de reforma nacional a través de la enseñanza».¹⁷ És obvi que per als institucionistes l'educació era la forma màxima d'acció i que, en paraules de Giner, «la educación actual, desatendida en la casa y aun más en la escuela, demanda urgente reforma, y la Pedagogía tiene mucho que decir y hacer».¹⁸ L'ILE creà, de primer, centres universitaris privats i, després, les experiències innovadores es traslladaren a l'ensenyament primari i secundari.

¹³A <http://www.fundacionginer.org/bibliograf.htm>, <http://www.colectivoginer.com/htm/ligin2.htm>, per exemple, hi trobem referències bibliogràfiques que ens parlen de l'ILE, personatges que estigueren vinculats, etc.

¹⁴Ivonne TURIN, *La Educación y la Escuela en España. De 1874 a 1902*, Aguilar, Madrid, 1967, p. 289.

¹⁵Antonio MOLERO, *La Institución Libre de Enseñanza. Un proyecto de reforma pedagógica*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000, p. 20.

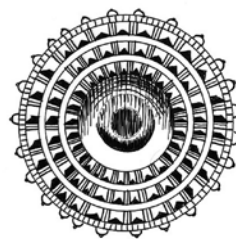
¹⁶El 1900 es crea el Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, fins aleshores educació depenia d'una Direcció general adscrita al Ministerio de Fomento.

¹⁷Citat per Manuel TUÑÓN DE LARA, *Medio siglo de Cultura española (1885-1936)*, Editorial Tecnos, Madrid, 1984, p. 44.

¹⁸Francisco GINER DE LOS RÍOS, «Instrucción y educación (1879)», *Ensayos*, Alianza, Madrid, 1973, p. 86.

L'aportació pedagògica d'Àngel Llorca a la ciutat d'Elx (1889-1907)

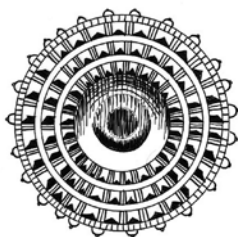
Una mirada retrospectiva ens permet diferenciar tres períodes en l'ILE. Després de l'etapa fundacional, la més combativa, s'esdevingué una fase dominada per les propostes de reforma i renovació pedagògica dirigides a tots els nivells educatius, i molt en particular a l'ensenyament primari; finalment, en particular a partir de 1907, s'inicià l'anomenada etapa elitista, caracteritzada per l'ocupació dels llocs claus de l'administració educativa i, en general, de la societat.¹⁹ N'és un exemple Rafael Altamira, seguidor de l'ILE, qui ocupà el 1911 la Direcció General de Primera Ensenyança.

Manuel B. Cossío, primer per la dreta, acompanya Einstein, en el centre, en la visita d'aquest a Toledo el 1923.

Des de la fundació fins la guerra civil de 1936, l'ILE creà o propicià l'aparició d'El Museu Pedagògic Nacional (1883), dirigit des dels inicis per Manuel Bartolomé Cossío. Per al director, el Museu era sobretot un lloc pensat per ajudar el mestre, mitjançant un servei de consulta, des d'on es fixaven normes per a les instal·lacions educatives, s'afavoria el coneixement de la realitat nacional i estrangera en Pedagogia, s'organitzaven i dirigien colònies escolars, es fomentava l'ús del cinema, ràdio i gramòfon —allò que avui anomenaríem noves tecnologies aplicades a l'ensenyament—, organitzaven cursos per als mestres, etc. El 1907 es creà la Junta per a Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques, JAE, el secretari de la qual fou José Castillejo, un home de l'ILE; entre les atribucions que tenia la JAE figurava la de fer propostes de concessió de pensions per ampliar estudis a l'estranger. Castillejo assenyala que la JAE volia «ofrecer a algunos hombres cualificados

¹⁹ M. TUÑÓN DE LARA, *op. cit.*, p. 45.

la posibilidad de dedicarse a su vocación científica [...], assimilar los mejores entre los estudiantes instruidos en el extranjero [...], publicar las contribuciones científicas y hacer seminarios para la instrucción del futuro cuerpo docente de universidad y de escuela».²⁰ Els dos organismes esmentats, el Museu Pedagògic i la Junta per a Ampliació d'Estudis, amb base institucionista, depenien del Ministeri d'Instrucció.

El 1910, depenent de la JAE, encara que regida per un Patronat que la dotava d'autonomia, es creà la Residència d'Estudiants. De primer, la Residència fou un espai d'acollida per als estudiants universitaris i, a poc a poc, esdevingué un «lugar de estudio, de trabajo, de investigación y también de formación humana y personal».²¹ El Patronat facilità l'enviament d'estudiants a l'estranger i gestionà l'acollida de forasters, promogué la visita dels investigadors més destacats d'arreu del món, etc. El director de la institució fins que tancà les portes el 1936, Jiménez Fraud, estigué vinculat a Giner de los Ríos i l'ILE. Amb propòsits semblants, s'havia creat el 1915 la Residència de Senyorettes, dirigida en els inicis per Maria de Maeztu.

L'ILE, i les institucions que aquesta propicià, foren vehicles cabdals en la introducció a Espanya de les teories pedagògiques i científiques que s'estaven experimentant i desenvolupant arreu del món,²² i facilitaren igualment la formació i l'intercanvi amb els laboratoris i universitats més avançats d'Europa. Àngel Llorca entrà en l'ambient institucionista des del seu trasllat a Madrid, i, pensionat per la JAE, visità diversos països d'Europa. Des de 1913 ingressà com a internat en la Residència d'Estudiants, on romangué fins desembre de 1936.

La reforma de l'educació era per a Giner una tasca nacional —en 1900 s'estimava que hi havia un 64% d'analfabets a l'Estat espanyol, el percentatge era molt més alt a Elx— i l'ILE pretenia formar equips «espiritualment escollits»²³ que escometeren la formació del poble espanyol, «la Institución no pretende limitarse a instruir, sino cooperar a que se formen hombre útiles al servicio de la Humanidad».²⁴ L'institucionista no es considera un revolucionari sinó un partidari del reformisme educatiu. El fundador de l'ILE i el seu seguidor més pròxim, Manuel B. Cossío, dirigiren la mirada i els esforços cap als primers anys d'escolarització primària, per a la qual cosa procuraren, a més de formar professionals competents, atraure's l'atenció d'aquells mestres que destacaven pel seu compromís i vocació professional, i així, en particular, Cossío es fixà en Santullano, Llorca,²⁵ etc.

Gràcies a l'esforç continuat dels capdavanters, l'ideari institucionista amarà, a poc a poc, en alternança amb períodes de reculada reaccionària, la legislació espanyola i en tingué la màxima expressió durant els governs de la segona República amb ministres com Marcel·lí Domingo, i actuacions concretes com les del Patronat de Missions Pedagògiques (1931), presidit per Cossío, i del qual formà part Llorca, en què els

²⁰ Citat per A. MOLERO, *op. cit.*, p. 158.

²¹ A. MOLERO, *op. cit.*, p. 164.

²² Veure un exemple a José Manuel SÁNCHEZ RON i Ana ROMERO DE PABLO (eds.), *Einstein en España*, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Madrid, 2005.

²³ M. TUÑÓN DE LARA, *op. cit.*, p. 54.

²⁴ F. GINER DE LOS RÍOS, «El espíritu de la educación en la Institución Libre de Enseñanza», *Ensayos*, Alianza, Madrid, 1973, p. 116.

²⁵ María del Mar del POZO ANDRÉS, *Urbanismo y Educación. Política educativa y expansión escolar en Madrid (1900-1931)*, Universidad de Alcalá, Madrid, 1999, p. 155.

missioners ambulants, mestres entre d'altres, es desplaçaven als llocs més aïllats d'Espanya, portant-hi la cultura.

Els estatuts de l'ILE, redactats a partir de la proposta de Giner, estableixen que és «una institució privada, aliena a tot esperit i interès de caràcter confessional, de tota escola filosòfica i de tot partit polític. No té cap subsidi ni subvenció de caràcter públic [...] La seua única aspiració és la perfecta educació dels seus alumnes, s'abstindrà de pertorbar l'ànima dels infants i dels adolescents».²⁶ El mestre de l'ILE esperava influir a partir d'un canvi radical en la pedagogia, i aquest canvi contemplava la influència a través de la conducta exemplar del docent. El Grup Escolar Cervantes de Madrid, dirigit des de la fundació (1916) per Àngel Llorca n'és un exemple destacat, a més de l'Institut Escola (1918), depenent de la JAE, i capdavanter en l'assaig pedagògic a l'ensenyament primari i secundari. Aquesta influència anà més enllà del lloc on s'implantà inicialment l'ILE, ja que es mantenien vincles estrets amb l'Institut d'Estudis Catalans, i la Institució inspirà d'una manera més o menys directa les Escoles del Bosc i del Mar a Barcelona,²⁷ el Grup Escolar Baixeras, a la mateixa ciutat, i l'Escola Cossío i el Patronat de l'Institut-Escola de València,²⁸ per exemple.

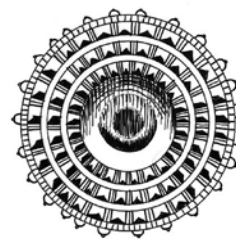
L'ILE, el 1877 començà a publicar una revista, el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, BILE. Aquest és l'òrgan oficial de l'ILE, i està destinat «tanto a la difusión de la cultura general incluyendo artículos sobre todas las cuestiones de interés para la mayoría del público, como también, y muy en particular, al estudio de cuestiones pedagógicas».²⁹ En les pàgines de la revista hi trobem col·laboracions d'Àngel Llorca.³⁰

4. LA RENOVACIÓ PEDAGÒGICA

A les darreries del segle XIX es poden identificar dues doctrines pedagògiques ben diferenciades: d'una banda, la tradicional proclamava l'intellectualisme, es basava en l'autoritarisme i es lliurava a un ensenyament memorístic, una orientació metodològica vinculada amb l'anomenat ensenyament per transmissió, que Giner anomenava «el procediment d'estampació», segons el qual l'alumne era considerat un recipient buit que el docent havia d'emplenar i, per tant, a l'aprenent se li reservava un paper passiu en el procés d'aprenentatge.

En contra d'aquesta metodologia, aparegué l'escola activa, que es propugnava des de l'ILE. Esmentarem, a continuació, el model d'escola que defensaven els fundadors de la Institució, i els compararem amb les idees expressades per Àngel Llorca en les col·laboracions del setmanari *El Pueblo de Elche*. El propòsit, si més no el dels fundadors de l'ILE, era estendre la renovació pedagògica a totes les escoles de l'estat.³¹

Es proposa el mètode socràtic, cal convertir les lliçons en una conversa familiar, pràctica i contínua entre el mestre i l'alumne.³² Es reivindica per

²⁶ Aquest text pertany a l'article 15 dels estatuts i es repeteix en la capçalera del BILE, http://www.personal.us.es/alporu/legislacion/estatutos_institucion_libre.htm

²⁷ Joaquín XIRAU, *Manuel B. Cossío y la educación en España*, Ediciones Ariel, Barcelona, 1969, p. 56.

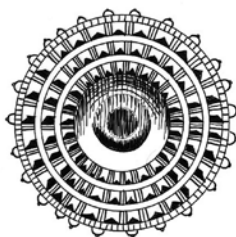
²⁸ León ESTEBAN MATEO, *La Institución Libre de Enseñanza en Valencia*, Anurar, València, 1977, p. 19.

²⁹ L. ESTEBAN MATEO, *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza. Nómina bibliográfica (1877-1936)*, Universitat de València, València, 1978.

³⁰ Veure volums xxxiv (1910), xxxv (1911), xxxvi (1912) i xxxix (1915) del BILE.

³¹ Luis M. LÁZARO i Alejandro MAYORDOMO, «La renovación pedagógica en el País Valenciano, 1880-1939», en Francisco MORENO (coord.), *La Escuela y los Maestros 1857-1907*, Conselleria d'Educació, Alacant, 1994, p. 55-109.

³² F. GINER DE LOS RÍOS, «Instrucción...», p. 93.

a l'ensenyament el caràcter indagatiu, tan fructífer en l'àmbit científic. El mètode, inspirat en Rousseau, Pestolazzi, Fröbel..., l'inductiu, exigirà de l'aprenent que «piense y reflexione por el mismo, en la medida de sus fuerzas [...]; que investigue, que argumente, que cuestione, que intente, que dude».³³ Les classes no són per «dar y tomar lecciones [...] sino para enseñar a aprender a trabajar».³⁴ Encara més, l'escola no és per aprendre coses, sinó per aprendre a fer-les, tampoc no importa la quantitat de treball fet per l'alumnat sinó la qualitat d'aquest.

Al mètode tradicional, se li retreu que ensenya a tot, excepte a pensar, i s'observa que, l'excés d'«ensenyament» fa que es malbaraten els primers esforços de l'activitat infantil, i que es frustrin de manera definitiva i irreparable, ja que «el mundo es sustituido por la atmósfera opaca de los libros escolares».³⁵ I és que, és relativament secundari el que l'alumne ha d'aprendre, front a la manera com ha d'aprendre-ho. Si el problema està en el mètode i en el mestre, com suggereixen, caldrà buscar un docent nou, amb vocació renovellada, la funció del mestre s'identifica en allò essencial amb la del missioner, ja que la seua tasca és formar homes i dones de cultura superior i esperit obert, útils per a la humanitat. El rol del docent, en la relació amb l'alumnat, ha de ser diferent: en tot moment i en totes les edats el professor ha de ser el company de l'alumne. Això implica una revisió de la forma en què es formen els mestres en les Escoles Normals, s'hi reivindica un ensenyament més pràctic. En deia Cossío que «el primero y más urgente [objectiu] a abordar en la enseñanza es la reforma del personal existente y la formación de otro nuevo».³⁶ S'entén que el mestre té la clau del canvi i se li atribueix un paper molt rellevant, per això afegia Cossío que l'escola val tant com val el mestre. A continuació, allò més important de l'escola eren les característiques arquitectòniques, higièniques i pedagògiques³⁷ que permeteren desenvolupar la nova forma de treballar, assenyalava Cossío des de la direcció del Museu Pedagògic.

El mètode intuïtiu s'ha d'aplicar per igual a tots els nivells educatius. No eren els mètodes tradicionals universitaris els que calia estendre per la secundària, com de fet ocorria, sinó «los principios de Pestolazzi i Fröbel [...] deben y pueden aplicarse a todos los grados [incloent-hi, l'universitari], porque en todos cabe intuición, trabajo personal y creador, procedimiento socrático, método artístico, animadores y agradables estímulos, individualidad en la acción educadora, real, viva, dentro y fuera del aula».³⁸ Val més la producció personal, tot i que resulte escassa, que molt coneixement alié, acabat, après de memòria. Encara més, tot ha de començar a ensenyar-se des de les primeres classes i tot ha de seguir ensenyant-se fins els últims anys de la universitat, «entra en el programa, desde el primer grado, todas las enseñanzas que constituyen la base de la cultura general de nuestro tiempo; así la lengua materna y las vivas, las ciencias matemáticas, fisicoquímicas, la historia de la civilización, la historia del arte, dibujo, música...».³⁹

³³ F. GINER DE LOS RÍOS, «El espíritu...», p. 105.

³⁴ Cossío, citat per J. XIRAU, *op. cit.*, p. 40.

³⁵ J. XIRAU, *op. cit.*, p. 156.

³⁶ Manuel B. COSSÍO, «La reforma escolar según Manuel Bartolomé Cossío», *Revista Nacional*, 1899, p. 321-323, es pot consultar en http://www.personal.us.es/alporu/legislacion/cossio_reforma_escolar.htm.

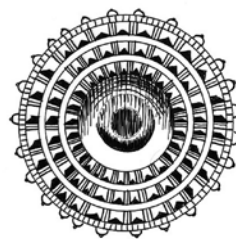
³⁷ Fernando VICENTE JARA, «Escuela y regeneracionismo social en el discurso pedagógico español de principio del siglo XX», *Anales de Pedagogía*, 10 (1992), p. 51-77.

³⁸ «Programa de la Institución Libre de Enseñanza», BILE, 1934, p. 87-94. Es pot consultar en http://www.personal.us.es/alporu/legislacion/programa_ILE.htm

³⁹ Cossío, citat per J. XIRAU, *op. cit.*, p. 40.

Aquesta escola nova que es caracteritza per la concessió d'un major grau de llibertat i protagonisme en l'aprenentatge a l'alumne, incorpora, seguint Fröbel, el joc, les excursions i l'activitat a l'aire lliure com a elements fonamentals de l'activitat docent. La coeducació s'entén com un principi essencial del règim escolar per acabar amb la discriminació de la dona. Es rebutgen els exàmens perquè comporten un sistema corrupte, i el llibre de text té un paper secundari perquè fomenta el treball mecànic a l'aula i l'aprenentatge memorístic, ja que «todo ello contribuye a petrificar y mecanizar el trabajo de clase, donde la función del maestro es mantener vivo el interés del niño».⁴⁰

Acabem aquesta exposició succinta d'elements clau en la renovació pedagògica referint-nos a un altre tret característic i globalitzador: la formació havia de ser integral, és a dir, no només s'havia d'actuar en el pla intel·lectual, sinó també i en igual mesura en el físic, moral, estètic i social, ja que, com hem dit més amunt, l'objectiu final era la formació d'un home i una dona nous que transformarien la societat.

5. LES IDEES I LA PRAXI D'ÀNGEL LLORCA

a) CONCEPTE I FUNCIÓ SOCIAL DE L'EDUCACIÓ

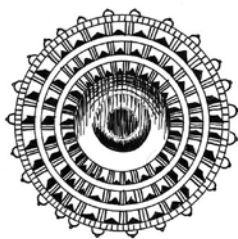
L'educació com a motor del canvi i la regeneració social és una idea que recorre els escrits d'Àngel Llorca amb distints matisos i argumentacions. Sovint denuncia la distància i les contradiccions entre les aspiracions de llibertat i progrés, i la realitat d'una ciutadania incapaç de fer-hi front a causa de les greus mancances de formació, «Las masas populares atraviesan por un momento crítico de su historia. Comienzan á darse cuenta de que tienen su razón esclava de la ignorancia y el fanatismo [...] El problema actual es ante todo y sobre todo un problema pedagógico... Los pueblos ignorantes están destinados a desaparecer».⁴¹

Àngel Llorca situava el seu present en un moment de crisi en què la població, les masses, començaven a ser conscients de la lacra social que representava l'analfabetisme i la manca dels coneixements bàsics. L'educació és, doncs, un mitjà d'integració i participació social, una arma contra la marginació, la injustícia i l'endarreriment, un mitjà per a avançar en el perfeccionament i delimitació de funcions de les distintes institucions socials. I, en la funció educativa, és l'estat el responsable de l'educació general dels ciutadans ja que aquest està per damunt de les limitacions o la parcialitat dels àmbits familiar, local o partidista.

Pero la educación trasciende de la familia y aun del pueblo y de la nación donde se realice (*sic*); sus beneficios no quedan encerrados en limitado círculo, sino que son generales; y correspondiéndole un carácter impersonal, en absoluto á cualquier tendencia de secta ó partido, y siendo además conveniente que todas las clases

⁴⁰ Cossio, citat per J. XIRAU, *op. cit.*, p. 38-40.

⁴¹ Àngel LLORCA, «El problema de la Educación Popular (I). Educación integral y obligatoria», *El Pueblo de Elche*, 19-11-1899.

sociales vivan en contacto, y no divorciadas desde la infancia..., resulta que la función educativa ha de ser propia y exclusiva del Estado... correspondiendo al mismo organizarla y sostenerla.⁴²

Perquè la tasca educadora, afegia més endavant, fóra efectiva advocava per l'obligatorietat i la gratuïtat de l'educació, «las masas ineducadas pueden ser, y son de hecho, un obstáculo que dificulta la misión progresiva y civilizadora del Estado; la educación ha de ser obligatoria, y para quitar pretextos para eludirla [...] completamente gratuita».

La confiança en la funció social de l'educació, l'optimisme pedagògic, sovint expressat per Llorca de forma sentenciosa, era compartit per tots els moviments internacionals de la fi de segle.⁴³ Ara bé, l'endarreriment general d'Espanya en relació amb d'altres països europeus, la manca de recursos i la corrupció en el funcionament de les institucions educatives, menava el discurs d'Àngel Llorca cap a una crítica mordaç de la realitat: «La redención de España está en la educación ó no está en ninguna parte, exclamaba un compatriota nuestro hombre de gran valer [...] tronándose (*sic*) en todas partes contra la incultura del pueblo, contra el abandono en que se tiene la escuela».⁴⁴

L'educació integral que reclamava era condició bàsica en el desenvolupament equilibrat de les capacitats dels infants i els jòvens en tots els àmbits de la vida, amb l'objectiu de poder viure plenament la vida.

La educación [...] ha de formar personas sanas y robustas, de clara inteligencia, de firme voluntad, de nobles y elevados sentimientos [...] Y si la educación precisa que sea integral, la enseñanza ha de ser completa, pues de otro modo no es educadora [...] Pretender que se concrete hoy á la lectura, escritura y cuentas [...] es querer que se perpetúe la rutina y que no salgamos nunca de nuestro fatal atraso.⁴⁵

A més de l'atenció a tots els aspectes que conformen l'evolució física, intel·lectual, emocional i cívica de l'alumnat, posa un especial èmfasi en els coneixements científics, els únics que poden traure'ns de l'endarreriment social i les supersticions. En la mateixa tribuna diria Llorca que «sin conocimientos de las ciencias físico-químicas y naturales no progresan en estos tiempos los pueblos por las vías de la civilización. Preciso es que la cosmografía venga á barrer absurdas preocupaciones».

El seu discurs, amarat de les idees de l'ILE declarava la independència de l'educació envers la religió, i instava el poble a alliberar-se del jou de la ignorància, «Lo que se ventila no son cuestiones de orden divino sino humano y muy humano [...] No consentas, pueblo que te esclavicen ni te dejes arrastrar por ruines pasiones. Todas las injusticias y errores sociales se fundan en la ignorancia».⁴⁶

⁴² A. LLORCA, «El problema de la Educación Popular (ii). Educación integral y obligatoria», *El Pueblo de Elche*, 26-11-1899.

⁴³ M. M. POZO ANDRÉS, *Curriculum e identidad nacional. Regeneracionismos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.

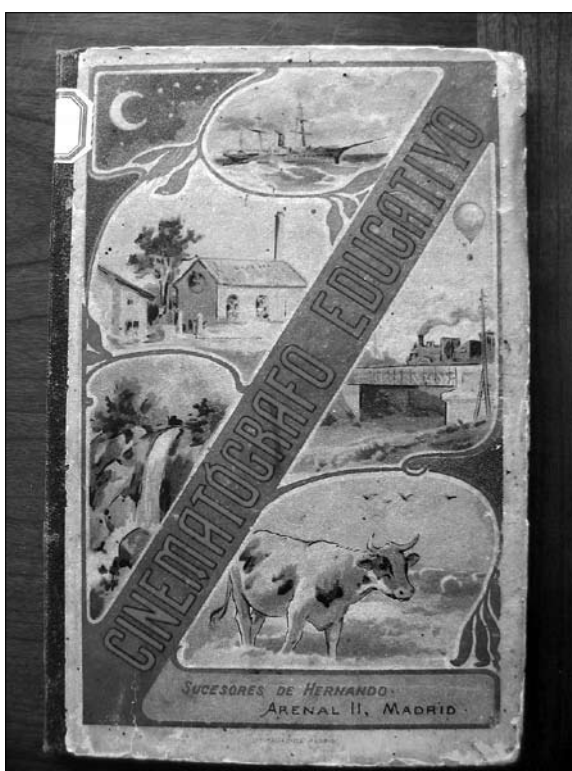
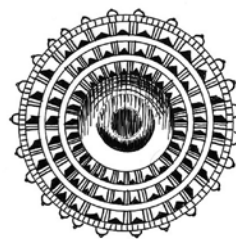
⁴⁴ A. LLORCA, «Sección pedagógica. Extracto de una conferencia (1)», *El Pueblo de Elche*, 7-10-1900.

⁴⁵ A. LLORCA, «El problema de la Educación Popular (ii)...».

⁴⁶ A. LLORCA, «Por un recuerdo», *El Pueblo de Elche*, 23-6-1901.

b) METODOLOGIA EDUCATIVA

Àngel Llorca criticà la concepció més generalitzada sobre el paper social i la funció de l'escola, «la escuela actual no está organizada para educar, sino para instruir. La palabra del maestro ó el libro de texto que viene á sustituirla, lo son en ella todo. Los cantos, los recitados y las lecciones de memoria, los procedimientos más en boga. Preciso es acabar con esa agonización monstruosa».⁴⁷ El model d'educació que defensava era contrari als mètodes tradicionals, basats en la memòria i la repetició, que no estimulaven el pensament i no ajudaven a la millora de la situació cultural del poble ni al progrés general. «Hablar aquí de educación es una heregía (*sic*). No hay desenvolvimiento físico ni moral, ni estético. A lo más se cultiva la memoria.»⁴⁸

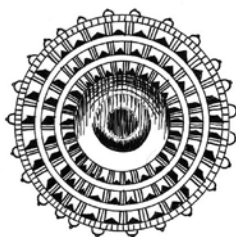

Portada del llibre d'Àngel Llorca guardonat el 1906 per La Escuela Moderna.

La ironia, fins i tot el sarcasme, que traspuen les seues paraules s'apliquen a la crítica d'unes pràctiques escolars que són a les antípodes del seu ideari metodològic, «no bastaba la canturria en que desde inmemorial tiempo se vienen recitando las oraciones de doctrina cristiana

⁴⁷ A. LLORCA, «La Escuela moderna», *El Pueblo de Elche*, 10-12-1899.

⁴⁸ A. LLORCA, «¿Fruslerías? Ustedes verán», *El Pueblo de Elche*, 5-11-1899.

[...], ahora se enseña en música la Geometría, se aprende a grito pelado la Gramática».⁴⁹ I no només denunciava sense embuts la superficialitat i l'efectisme de les formes, també alertava de la hipocresia i la corrupció de les institucions educatives que redundaven en l'escassa formació de la minoria que tenia accés a l'educació.

Els mètodes que defensa Àngel Llorca a Elx, que trobem enunciats en els principis de l'ILE, aspiren, com hem dit, a atendre l'educació integral de l'alumnat, la qual cosa requeria la implicació activa d'aquest, «ha de ser el niño agente de su propia educación, y conviene alejarse de los ejercicios monótonos y mecánicos, y ponerle pronto en condiciones de trabajar por cuenta propia, escribiendo sus impresiones, recogiendo apuntes, haciendo resúmenes de lecciones, etc.»⁵⁰ L'observació directa de la realitat, la informació a partir de l'experiència, i la reflexió posterior de l'alumnat sobre les dades obtingudes, són principis bàsics del treball educador ja que així es desenvolupa l'autonomia dels estudiants i se'ls habitua a pensar i a comprovar els seus judicis sobre la realitat: «Despierten en los niños el hábito de observar y se les habrá dotado de un precioso instrumento de cultura. Acostúmbreseles á formar y rectificar libremente sus juicios y se les alejará de toda suerte de fanatismos. La Naturaleza es el gran libro de la infancia».⁵¹ La seua metodologia s'enriqueix amb les aportacions teòriques dels científics.

Una de las leyes más importantes de la Fisiología experimental, la que tiene mayor trascendencia pedagógica, es la que afirma que *la fuerza motora de la idea varia según el elemento afectivo á que va unida*. Manifestación importante de este influjo es que sólo aquello que le interesa puede provocar su atención. Pero para que una cosa le interese ha de ser asequible á su inteligencia, y para que haga un esfuerzo han de ser prácticas y estar a su alcance los resultados...⁵²

La importància atorgada a l'observació directa de la realitat propiciava les visites i les excursions pedagògiques; el contacte directe amb la natura i amb les institucions socials de l'entorn proveïa l'alumnat d'una informació i unes experiències de primera mà que, a més de vincular-los afectivament amb l'objecte d'estudi i, per tant, augmentar-ne l'interès, els permetia construir el propi aprenentatge des de l'experiència personal als processos de reflexió i generalització que, després, es realitzaven a l'aula.

Se organizarían los paseos escolares y las visitas y excursiones pedagógicas, y en pleno campo en los días de primavera, cuando la naturaleza despierta [...] y unas veces sentados sobre las ruinas de la antigua Illice recordando á los hombres que fueron [...] y observando las plantas que en la tierra crecen y los animales que sobre ella viven [...] y recorriendo la ciudad para pasarnos un día ante Santa María, y otro en la Calahora, visitando hoy la casa de Correos y Telégrafos [...] sacando, en fin el niño del estrecho recinto de la escuela, que sólo ha de servirle de punto de parada para poner en orden sus apuntes y sistematizar sus conocimientos, y de

⁴⁹ A. LLORCA, «Sección Pedagógica. Extracto de una conferencia», *El Pueblo de Elche*, 7-10-1900.

⁵⁰ A. LLORCA, «Sección docente. La escritura (i)», *El Pueblo de Elche*, 4-2-1900.

⁵¹ A. LLORCA, «Minuta», *El Pueblo de Elche*, 14-4-1901.

⁵² A. LLORCA, «Sección Pedagógica. Extracto...».

las muertas páginas del libro, útil solo para afirmar conocimientos ya adquiridos, y llevándole á todos los centros donde la vida se elabora para que toque y palpe la realidad [...]⁵³

Quant a la metodologia emprada en l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, Àngel Llorca en revisà la funció i s'interessà a perfeccionar-la. Una prova d'aquest interès són les comunicacions presentades el 1895 a l'Assemblea de Magisteri de València, el 1900 a les Conferències Pedagògiques d'Alacant, etc.⁵⁴ Quant a la diversitat i la seqüenciació del treball escolar amb els infants s'oposava a la pràctica habitual de reduir-lo a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, «la lectura y escritura no son enseñanzas finales, no dan ningún conocimiento y sólo sirven como instrumentos para adquirirlos».⁵⁵

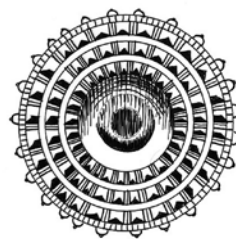
A més a més, el contacte de l'alumnat amb la pròpia realitat geogràfica, social i cultural, i els coneixements que es desprenien d'aquest contacte havien de ser previs al treball de la lectura i l'escriptura.

La lectura y escritura han de enseñarse a su debido tiempo. Cuando después de haber aprendido Geografía, recorriendo el país en que ha nacido; Historia y Arte, viendo los monumentos y oyendo el relato de consejos y tradiciones interesantes; Astronomía, en la contemplación del espacio...; ciencias físico químicas y naturales, observando los fenómenos de la naturaleza, viendo hacer y haciendo sencillos experimentos...; Mecánica, Industria y Comercio, visitando fábricas, tiendas, mercados y ferias (*sic*) [...]⁵⁶

A l'hora d'iniciar l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura descriu l'ordre en què han de produir-se cadascun dels processos, «el orden natural en que estos conocimientos se nos ofrecen son: pronunciación, lectura, escritura. [...] El niño comenzará á escribir *pintando* en el encerado lo que él quiera... nada de imposiciones. Día llegará en que él mismo solicite la corrección».⁵⁷ I també recomana activitats per a sessions més avançades:

Muchos ejercicios de dictado y redacción, dando siempre al niño la mayor intervención posible... La Lectura debe ser, siempre que se pueda, explicada y comentada. Para la Escritura conviene interesar á los niños en las cuestiones de interés local ó general y hacer que den por escrito su opinión sobre ellas. Las descripciones de fiestas, resúmenes de lecciones, redacción de un diario de clase, etcétera, también da resultados. Copias cuanto menos mejor, especialmente en los primeros grados.⁵⁸

A propòsit de la importància atorgada per molts col·legues, i per l'opinió general, a la cal·ligrafia, com a signe d'una educació acurada, Àngel Llorca objectava, «de nada sirve que el niño *pinte* con bonita letra si no puede aprovecharla para expresar sus ideas y sentimientos [...] Si se quiere que la Lectura y Escritura sirvan de algo, han de ser representación de ideas propias, no copia servil ó repetición mecánica de lo que otros escribieron».⁵⁹

⁵³ A LLORCA, «La Enseñanza en Elche (IV). Escuelas graduadas», *El Pueblo de Elche*, 25-8-1901.

⁵⁴ Per altres exemples vegeu l'annex del present treball.

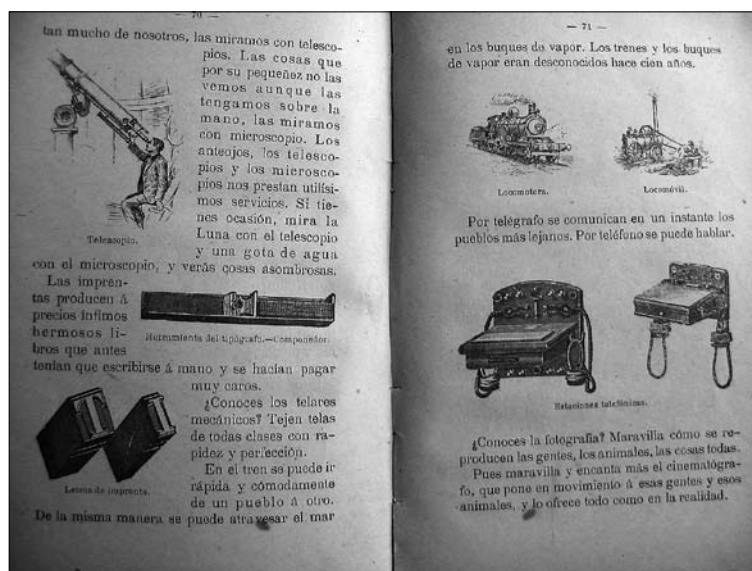
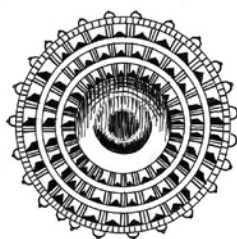
⁵⁵ A. LLORCA, «El Problema de la Educación Popular (II)...».

⁵⁶ A. LLORCA, «La Escuela moderna», *cit.*

⁵⁷ A. LLORCA, «Sección Pedagógica...».

⁵⁸ A. LLORCA, «Sección Pedagógica...».

⁵⁹ A. LLORCA, «Sección Pedagógica...».

Pàgines interiors del llibre *Cinematógrafo Educativo*.

Cal afegir que allò que Àngel Llorca predicava, si les circumstàncies li ho permetien, ho practicava amb el seu alumnat. Així, mentre els seus companys recomanaven per a l'assignatura d'*Escritura* l'obra d'Iturzaeta, ell, ja durant el curs 1899-90, féu servir els materials elaborats pel professor⁶⁰ o, per exemple, comprava exemplars de la *Historia de Elche* de Pere Ibarra per a la classe de *Lectura*.⁶¹

Un altre aspecte important de l'educació integral era el joc. El joc era una activitat amb una gran càrrega educativa, que el mestre havia d'aprofitar. «Debemos procurar que el niño juegue, y aprovechar el juego como medio educativo. En la educación no todo ha de ser juego; pero el juego corporal tiene una gran trascendencia educativa.»⁶² L'educador havia de conèixer les possibilitats educatives dels jocs i propiciar el desenvolupament de valors ètics a partir del contacte amb altres companys.

[...] ni se le ocurre [al xiquet] que la carrera, el salto y la lucha, puedan ser escuela de caracteres varoniles, ni se propone aprovechar las recreaciones físicas como manantial de moralidad y buenas costumbres, habituándose en ellas á ser tenaz en el empeño, sereno en el peligro, sufrido en las penalidades, resignados en la desgracia invencible, bondadoso y alegre en el trato, puro y sencillo en los goces y amante de los higiénicos placeres que la naturaleza les ofrece. A todo eso debe proveer el educador [...].⁶³

Pel que fa al tipus de joc, fins i tot s'admetien els que pugueren implicar una certa violència.⁶⁴ Recordem, per acabar, que Cossío contribuí

⁶⁰ AHME, «Presupuestos y cuentas justificadas de la escuela pública de niños a su cargo. Ángel Llorca», 1899/90, sig. 45-10.

⁶¹ AHME, «Escuela pública de niños a cargo de D. Àngel Llorca y García. Inventario general», 1899, sig. 42-35-12.

⁶² A. LLORCA, «Lo que deben ser los juegos de los niños (1)», *El Pueblo de Elche*, 30-9-1900.

⁶³ A. LLORCA, «Lo que deben ser los juegos...».

a introduir el futbol i els jocs organitzats a l'escola de l'ILE a finals del segle XIX⁶⁵ i que Giner «admirará la importancia que [el sistema anglés] da al cultivo del cuerpo, los juegos i deportes».⁶⁶

C) LA POLÍTICA

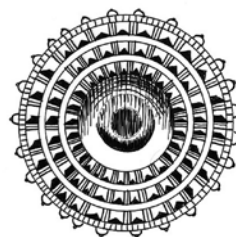
Des de les pàgines d'*El Pueblo de Elche*, Àngel Llorca féu una crítica social i política franca i directa, tant dels aspectes que afectaven directament l'educació com d'altres més generals, econòmics, de costums, religiosos o polítics. La corrupció de les institucions és un tema recurrent en els seus articles: «Ninguna demanda prospera sin recomendación. El cumplimiento del deber merece escaso aprecio. El fraude y la corrupción alcanzan premios y distinciones».⁶⁷ Els mals de la societat, el mal funcionament de les institucions socials, és denunciat com un tret que apel·la a les consciències, als valors ètics dels ciutadans lectors: «Nuestra vida nacional es puro artificio. Toda ella se realiza entre bastidores. El parlamento, los comicios, la religión, la justicia, la enseñanza, los centros y sociedades de todas clases han sido ganadas por los convencionalismos. Hasta a los partidos que se dicen democráticos alcanza tan grave mal».⁶⁸

La manipulació de les eleccions també meresqué la seua crítica. El seu discurs sovint empra les comparacions amb una finalitat argumentativa, per tal de reforçar la crítica i apel·lar a la consciència del lector, «la política en la antigüedad fué la ley de la fuerza, el régimen de castas, el capricho del vencedor. No es hoy en realidad cosa distinta de lo que antes fuera [...] Los adelantos prácticos son puramente formales. En realidad, la política sigue siendo hoy lo que antaño era: la ley de la fuerza, el régimen de castas, el capricho del vencedor».⁶⁹

A més dels errors dels dos partits que s'alternaven en el poder, i del mal funcionament de les institucions, la monarquia també rep els seus blames: «Si se formase una pirámide con los españoles muertos por los pretendidos derechos de ambas ramas borbónicas, el vértice alcanzaría seguramente la luna».⁷⁰ Davant la situació de desastre polític generalitzat i d'injustícia social, Àngel Llorca havia pres partit pels que no eren poderosos, pel poble que necessitava l'educació com el pa, per a alimentar-se i poder viure com a persones lliures. «Fracasaron los gobiernos de clase y de pandilla [...] Entre el pueblo en acción y recabe de una vez para siempre la integridad de su soberanía, detentada por el vergonzoso é innoble caciquismo, si de verdad quiere redimirse.»⁷¹

Com a republicà, responia a les crítiques dels sectors conservadors i defensava les opcions alternatives als partits monàrquics

República, Democracia, Socialismo... no significan como algunos malévolamente suponen el desbordamiento de las pasiones y la indisciplina social. Significan el mejoramiento progresivo del individuo y la constitución de la sociedad sobre bases más justas

⁶⁴ A. LLORCA, «Lo que deben ser los juegos...».

⁶⁵ J. XIRAU, *op. cit.*, p. 51.

⁶⁶ A. MOLERO PINTADO, *op. cit.*, p. 68.

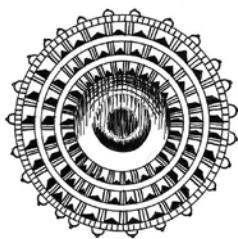
⁶⁷ A. LLORCA, «Caciquismo», *El Pueblo de Elche*, 2-12-1900.

⁶⁸ A. LLORCA, «Política Educativa», *El Pueblo de Elche*, 12-3-1899.

⁶⁹ A. LLORCA, «Nuevos horizontes», *El Pueblo de Elche*, 22-7-1900.

⁷⁰ A. LLORCA, «¡Viva el pueblo!», *El Pueblo de Elche*, 11-11-1900.

⁷¹ A. LLORCA, «Caciquismo».

y equitativas que las actualmente establecidas.

Así se explica que el ministro francés Mitterand diga *que el socialismo es obra de la educación*.⁷²

Àngel Llorca era lector dels principals pensadors europeus i hi feia referència en els seus articles per reforçar les crítiques o les propostes.

Si hubiese un punto en la tierra desde el cual se viesen los pueblos todos y nuestra voz fuese tan potente y autorizada que ninguno pudiese dejar de OIRLA, parodiaríamos á Carlos Marx, diciendo: Trabajadores, hombres de corazón que anheláis el progreso del mundo y la felicidad de la humana especie, republicanos, socialistas, libertarios, poned vuestro mayor empeño en la gran obra de la educación de la infancia; procurad que la ESCUELA sea la CASA DE TODOS y esté condicionada para formar al HOMBRE MODERNO.⁷³

La posició política d'Àngel Llorca és pública, el seu republicanisme és palés en les idees que proclamà en els seus escrits, en les relacions personals que freqüentà a Elx,⁷⁴ entre les quals hi havia el metge republicà José María López Campello, en la ideologia del setmanari amb què col·laborava, i en la seua participació en actes públics republicans: «en la tarde del último domingo se verificó un mitin republicano en la partida de Valverde [...] Hablaron también los oradores más distinguidos del partido republicano de Elche, los Sres. López Campello, Santo, Llorca y Fenoll, que fueron aplaudidísimos».⁷⁵

I ell mateix afirmava el seu republicanisme en una polèmica que mantingué amb un mestre conservador: «Somos nosotros republicanos y racionalistas, y en serlo tenemos gran honra».⁷⁶

d) LA RELIGIÓ

Les crítiques d'Àngel Llorca no deixaren de banda la religió i l'església. Així, aprofitava els conflictes socials que es produïen entre la ciutadania per a censurar les contradiccions de determinats grups religiosos, i la hipocresia de l'anomenada caritat cristiana.⁷⁷ També s'afegí a les veus indignades que denunciaven la connivència de l'església amb l'estat en les campanyes de reclutament de soldats per a les guerres colonials, «con las bendiciones de la iglesia salieron de los puertos de España los soldados y los barcos españoles que iban á combatir á los yankis, discípulos de Lutero, [...] ¡Cuándo dejarán de supeditarse los intereses de la nación á los de secta? ¡Pobre país!».⁷⁸

Contesta als discursos apocalíptics de les autoritats religioses, que blasmen la relaxació de costums i la pèrdua de la fe, amb un atac dirigit a les contradiccions entre el missatge evangèlic i la pràctica dels membres de l'església, fet que n'explica la decadència. Fins i tot a l'àmbit íntim de les creences aplicava la panacea institucionista: estudiar, buscar la perfecció, la llum de la ciència que il·luminara les consciències i desvetllara els misteris: «Nunca te lo repetiremos bastante: ESTUDIA

⁷² A. LLORCA, «Incoherencia ¿Alerta?», *El Pueblo de Elche*, 14-10-1900.

⁷³ A. LLORCA, «Trabajadores, educaos», *El Pueblo de Elche*, 16-9-1900.

⁷⁴ A. LLORCA, *Cómo es y cómo debiera ser nuestra educación popular* (conferència pronunciada en el Centre d'Unió Republicana), José Agulló, Elx, 1896.

⁷⁵ «Mitin republicano», *El Pueblo de Elche*, 18-10-1903.

⁷⁶ A. LLORCA, «En defensa propia», *El Pueblo de Elche*, 22-10-1899.

⁷⁷ A. LLORCA, «La cuestión del día», *El Pueblo de Elche*, 30-6-1901.

⁷⁸ A. LLORCA, «Absurdos», *El Pueblo de Elche*, 7-7-1901.

Y PERFECCIONATE. Para que la justicia reine en el mundo, es preciso que la ciencia sea patrimonio común de la humanidad y que los medios de investigación estén al alcance de todos. Nada de misterios. Luz, mucha luz».⁷⁹

L'ideari krausista reapareix en els seus textos de tema religiós i filosòfic: la importància de la natura com a font de ciència i de veritat. «¡Cristo ha muerto! ¡La Verdad!, he ahí el único Mesías verdadero. Lleguemos por la Ciencia á la Verdad y habremos conquistado la felicidad eterna».⁸⁰

Es lamenta, en canvi, de la hipocresia de les paraules, de la manca de valors autèntics, dels valors que proclama i no practica la cultura cristiana.

Muchos siglos hace ya que el principio de la fraternidad humana se extendió por toda la haz de la tierra. La gente, no obstante sigue haciéndose *fraternalmente* todo el daño posible [...] ¡Valiente muestra de fraternidad ofrecemos después de diecinueve siglos los cristianos! [...] Hoy como ayer, los de abajo son víctimas de la ignorancia, del error, del fanatismo. Los de arriba, de la ambición desmedida y de toda suerte de insanos egoísmos.⁸¹

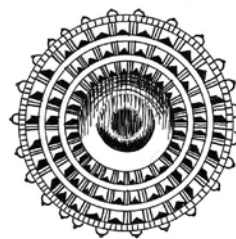
La fraternitat, era un frau, i també ho era la idea de llibertat, malgrat els discursos dels polítics, que eren plens de belles paraules. Les condicions reals i, sobretot, la ignorància generalitzada impedié als ciutadans abastar les seues aspiracions: «la libertad como la fraternidad no pasa de ser hoy una hermosa mentira [...] Las clases incultas pueden librar y ganar batallas; pero no llegan nunca á recoger el fruto de la victoria».⁸²

Davant les postures religioses dogmàtiques i fonamentalistes, apel·la a la consciència dels ciutadans i els convida a una reflexió tranquil·la, sense prejudicis. Amb aquesta disposició d'ànim creia que es produiria una aproximació, una actitud de tolerància envers la resta de la humanitat. «¡Y cosa extraña! Cuando las creencias en las religiones positivas se amortiguan, y la fé decrece, y la duda aumenta, se calman los rencores, surgen el ansia de fraternidad universal y las hecatombes humanas disminuyen. ¿No será llegada la hora de que las gentes honradas, concentrándose en su propia conciencia, mediten sin prejuicios?»⁸³

A l'escola, la *Doctrina Sagrada* i la *Historia Sagrada* eren les assignatures de religió obligatòries per a tots els xiquets i xiquetes, que havien d'impartir sense excusa la totalitat dels mestres. Tanmateix, els clams d'Àngel Llorca per apartar la religió de l'escola són clars i freqüents.

e) DE LA CONDICIÓN DE MESTRE A FINAL DEL SIGLO XIX

Sens dubte Àngel Llorca fou un mestre amb vocació ferma. Quan començà a exercir a Elx, la dita «passar més fam que un mestre d'escola» circulava, fins i tot, impresa als diaris, i responia a una realitat sagnant.

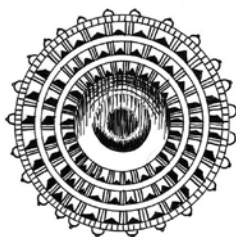
⁷⁹ A. LLORCA, «Lecciones gratuitas», *El Pueblo de Elche*, 14-7-1901.

⁸⁰ A. LLORCA, «Jesús», *El Pueblo de Elche*, 31-3-1901.

⁸¹ A. LLORCA, «Trabajadores...».

⁸² A. LLORCA, «Trabajadores...».

⁸³ A. LLORCA, «Meditemos», *El Pueblo de Elche*, 3-3-1901.

Un mestre tenia, com a mitjana, un sou per davall del d'un jornalero.⁸⁴ La irregularitat en el pagament, a més a més, agreujava la situació; durant llargs períodes, que podien abastar l'any sencer, els docents no rebien els sous dels corresponents ajuntaments, malgrat les reiterades reivindicacions dels mestres i les promeses de les autoritats: «Nada más violento para nosotros que vernos obligados á insistir un día y otro día en la cuestión de pagos».⁸⁵ A partir del curs 1901-02 el pagament passà a ser competència de l'Estat des d'on es tractà de regularitzar, després del fracàs de les administracions locals.⁸⁶

Les paraules de Cossío, «el maestro hoy es la palanca más fuerte para el desarrollo de la civilización»,⁸⁷ eren assumides pel mestre d'Elx, però aquest advertia que «maestro puede serlo aquí cualquiera [...] quien no logró medrar en ningún oficio ó fracasó en sus estudios, abre una escuela».⁸⁸ Els pares consideraven secundari el fet de portar a estudiar els fills en edat escolar, tot i ser obligatori per llei des de 1857, la ignorància i la misèria els feia trobar més profitós i urgent l'ajut dels fills a l'economia familiar. Així, els curs 1894-95, l'inicia Llorca amb 130 (!) alumnes matriculats, però n'assistien de forma irregular, 73 xiquets,⁸⁹ «las abandonan siempre antes de tiempo y cambian frecuentemente y sin justificación de escuela, imponiendo á los maestros una labor tan pesada como infructuosa [...] en cuanto a las familias [...] pesimismo y desconfianza en el magisterio».⁹⁰ L'absentisme, en el cas de les xiquetes, encara era més sagnant.⁹¹ Exercir de mestre no era seguir un camí de flors i violes. Tot plegat feia que «la obra más hermosa de la vida se ha convertido en odiosa y pesada labor. Maestros y discípulos se soportan en vez de quererse».⁹²

Reproduïm a continuació *in extensum* una cita d'Àngel Llorca que descriu el dramatisme en què vivien la professió mestres com ell,

En un mismo salon (sic) [...] amontónanse niños de todas edades y condiciones [...] Y el Maestro se ha de imponer á todos. Ha de conservar el orden y dar

Àngel Llorca amb alumnes, durant la seua etapa de mestre-director del grup escolar Cervantes.

⁸⁴ Miguel Ángel ESTEVE GONZÁLEZ, *La enseñanza en Alicante durante el siglo XIX*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1991, p. 140. Sembla que A. Llorca, amb sou estimat de 1.650 pessetes anuals durant el curs 1894/95, no era dels pitjor pagats. AHME, signatura 45-10.

⁸⁵ BPP, *Revista de Instrucción Pública*, 20 de maig de 1895.

⁸⁶ L. M. LÁZARO i A. MAYORDOMO, «La escuela primaria en la sociedad valenciana contemporánea», en F. MORENO (coord.), *op. cit.*, p. 29.

⁸⁷ Citat per J. XIRAU, *op. cit.*, p. 170.

⁸⁸ A. LLORCA, «¿Fruslerías?...».

⁸⁹ AHME, A. LLORCA, Memòria del curs 1894-95, sig. 45-10. Al col·legi Santa Maria hi té menys alumnes: matriculats 67, assisteixen 51, durant el curs 1901/02, AHME, sig. 45-10.

⁹⁰ A. LLORCA, «La enseñanza en Elche», *El Pueblo de Elche*, 17-12-1899.

⁹¹ AHME, «Escuela pública de niñas a cargo de Dña. Antonia Ruiz Marco» (Escola de Santa Teresa), curs 1894-95: matriculadas 90, asisten 27, sig. 46-6.

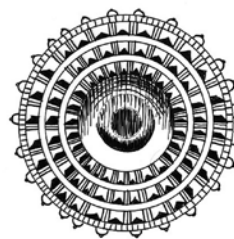
⁹² A. LLORCA, «El problema de la educación popular (i). Necesidad de radicales reformas», *El Pueblo de Elche*, 3-12-1899.

la enseñanza, salvando las dificultades del interior y luchando con las del exterior, que unas veces serán ruidos inoportunos que de la calle llegan, distrayendo la débil atención de los escolares; otras, necias reclamaciones de las familias, ventiladas con escándalo en la misma escuela; en bastantes ocasiones, intemperancias de las juntas locales y abusos del caciquismo; en no pocos casos, necesidades pecuniarias originadas por la falta de puntualidad en el pago de su mezquina dotación; continuamente, el abatimiento y pesimismo que ha de invadir su ánimo por el mermado aprecio que su profesión merece [...] El título de Maestro de Escuela [...] es recibido por las gentes con manifiesta prevención y antes dificulta que facilita la obtención del aprecio público.⁹³

Malgrat tot, com que Llorca és mestre, sempre i sobretot, com correspon a qui mira cap a l'ILE, afirmà, més endavant, sense defugir l'autocrítica, però albirant sempre la possibilitat d'una solució, que «hay que reconocer que lo estamos haciendo todos bastante mal, y lo que importa es averiguar si hay remedio posible aunque sea relativo [...] en el último extremo hay que insistir».

f) LA FORMACIÓ DELS MESTRES

La formació professional dels mestres es feia a l'Escola Normal instal·lada a cada capital de província, a la d'Alacant obtingué Àngel Llorca el títol de *Primera Enseñanza* el 1887.⁹⁴ Quan començà a exercir de mestre per primera vegada, a Elx, es pronuncià sense embussos sobre la utilitat dels ensenyaments que havia rebut: «Salimos de Escuelas Normales, donde la educación profesional es una farsa». ⁹⁵ Les seues propostes de reforma són igualment contundents: «suprimieranse desde luego las Escuelas Normales de provincias, mientras en una Central Modelo se forma personal competente para reorganizarlas [...] El problema de la educación es nacional y sólo cabe resolverlo con radicales medidas». ⁹⁶ També critica la deficient formació dels docents de l'escola privada, «el personal que regenta esas escuelas privadas, como raras excepciones, carece de aptitud para desempeñar su cometido». ⁹⁷ Llorca comparteix amb els fundadors de l'ILE la necessitat d'una reforma de les escoles de formació dels mestres i les característiques d'aquesta, l'ensenyament que s'hi impartira hauria de ser pràctic, doncs, «no se puede enseñar sino enseñando, como no se aprende cosa alguna en la vida más que haciéndola [...] Sólo es posible aprender a enseñar en el seno de una escuela». ⁹⁸ Cal transformar en escola tot centre destinat a la preparació dels mestres. Llorca subscriu, a més a més, la formació i reciclatge continuat dels mestres, ⁹⁹ que es pot assolir si el mestre és, ahora, «maestro y discípulo. Y discípulo puede serlo en dos sentidos: de las cosas mismas, investigando por sí; de otros hombres, manteniendo constante comunicación con los de más elevado espíritu que le sea dado alcanzar y recibiendo de ellos enseñanza, ya directa y personalmente,

⁹³ A. LLORCA, «D. Àngel Llorca García», *El Pueblo de Elche*, 19-8-1900.

⁹⁴ Arxiu Històric de la Facultat d'Educació de la Universitat d'Alacant, Àngel Llorca, caixa 136, exp. 28.

⁹⁵ A. LLORCA, «En defensa...».

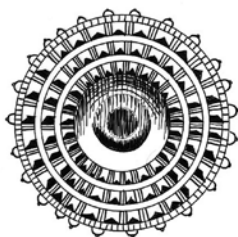
⁹⁶ A. LLORCA, «La enseñanza en Elche», *El Pueblo de Elche*, 17-12-1899.

⁹⁷ A. LLORCA, «El problema de la Educación Popular (I)...».

⁹⁸ M. B. COSSÍO, citat per J. XIRAU, *op. cit.*, p 179.

⁹⁹ M. M. POZO ANDRÉS, «Àngel Llorca: un maestro...», p. 229-267.

¹⁰⁰ F. GINER DE LOS RÍOS, «Un peligro de toda enseñanza (1884)», *Ensayos*, Alianza, Madrid, 1973.

ya por medio de la lectura».¹⁰⁰ Cossío ho dirà en altres paraules: «Si deseáis aprender verdadera ciencia de la educación, observad a vuestro alrededor la vida real, la de todos los días; estudiad a los padres y a los niños; apuntad, comentad, reflexionad sobre los hechos, que ellos os darán la clave de muchos problemas educativos y la más segura norma de vuestra conducta pedagógica».¹⁰¹

En definitiva, calia convertir en laboratori l'aula i en treball d'investigació permanent la tasca de mestre. Llorca arribà a dir que «amaría el Maestro la escuela, si fuese, como debiera, laboratorio educativo, manantial de pura y saludable satisfacción...».¹⁰² Si la formació ha de ser continuada, les vacances d'estiu ofereixen una oportunitat per a adquirir-la, «necesario este alto en las tareas docentes para los maestros, especialmente para los que tienen amor á su oficio y conciencia de su misión, pues así pueden hacerse cargo de la labor realizada en el curso pasado, y, con las nuevas enseñanzas adquiridas, prepararse para obtener mejores frutos en el venidero».¹⁰³ La participació d'Àngel Llorca en congressos, per exemple, és primerenca en la seua vida professional, com es pot comprovar en l'annex biogràfic. A més, quan intensificà els contactes amb els membres de l'ILE, en traslladar-se definitivament a Madrid, pogué fer més reals els seus propòsits de formació amb viatges d'estudis a col·legis espanyols i de diversos països d'Europa. L'ILE mostrà una preocupació constant per millorar la formació i les condicions professionals dels mestres, i la vida d'Àngel Llorca ens mostra un exemple d'aquest afany d'investigació i millora.

g) SITUACIÓ DE LES ESCOLES: LOCALS, MOBILIARI, HIGIENE

A la fi del segle XIX, el nombre d'escoles de l'estat era insuficient per a combatre l'analfabetisme. A més, els locals destinats a escoles no reunien les condicions mínimes adequades, «se carecía, en general, de edificios escolares adecuados».¹⁰⁴ Els institucionistes mantenien que perquè una escola fóra atractiva i útil, calia invertir, de primer, en el mestre, i, després, calia atendre el material i l'edifici. Però, «¿a qué hablar de personal, de material, de locales? En todo ello, y tomadas en conjunto, las escuelas públicas y las privadas rivalizan desdichadamente.»¹⁰⁵ Guardiola Picó, arquitecte de l'Ajuntament d'Alacant, descriu en diversos informes l'estat de les escoles com a lamentable, «locales donde cada alumno no disfruta más de dos metros cúbicos de capacidad en vez de cinco y la luz es escasa [...] donde el frío o el calor hacen imposible la estancia en ellos».¹⁰⁶

En l'àmbit local, trobem una descripció de les escoles d'Elx, feta per Llorca, que encaixa en el panorama general anunciat abans,

Entrad conmigo [...] La atmósfera es densa y mal oliente [...] Ved el mobiliario; es éste quien ha de procurar acomodarse en él. Así resulta que unos quedan con los pies colgando y otros han de doblegar penosamente las piernas, viéndose todos a obligados á

¹⁰¹ Manuel B. Cossío, citat a J. XIRAU, *op. cit.*, p. 181.

¹⁰² A. LLORCA, «D. Ángel Llorca...».

¹⁰³ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (II)», *El Pueblo de Elche*, 28-7-1901.

¹⁰⁴ J. XIRAU, *op. cit.*, p. 206.

¹⁰⁵ F. GINER DE LOS RÍOS, «Instrucción y educación...», p. 88.

¹⁰⁶ BGM, José GUARDIOLA PICÓ, *Alicante en el siglo venidero*, Alacant, 1897, citat per Miguel A. ESTEVE, *op. cit.*, p. 148

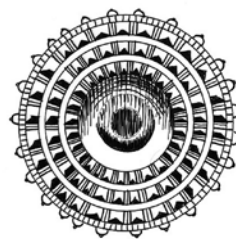
adoptar posturas violentas [...] Fijaos en el material. ¡Qué horrible tufo! [...] En esos jarritos beben todos los niños el agua que de esa tinaja de barro se saca. Ello dará indudablemente ocasión á que se transmitan múltiples enfermedades [...] Echáis de menos la inspección higiénica.¹⁰⁷

Més endavant, Llorca afegeix que no hi havia a Elx cap ni un de local destinat a escola «que reuna las condiciones que se exigen á las construcciones escolares modernas». Per suposat hi inclou les escoles privades, «si en esta ciudad no hay el número de escuelas públicas que la ley exige, abundan en cambio las privadas que por falta de adecuadas condiciones con arreglo á la ley no se debieran permitir».¹⁰⁸ Llorca denuncia, reclama millores, però ho fa des de la convicció que és possible convèncer les autoritats locals, la seua queixa anava acompanyada de propostes que, si hi havia voluntat política, serien factibles en la pràctica, «trabajemos aquí por un mejoramiento local», deia al setmanari.

Les condicions mínimes que calia exigir a un local destinat a escola «es que sea capaz para los niños que haya de contener, que tenga luz abundante, buena ventilación, que las emanaciones de los retretes no vicien la atmósfera de la clase y que los ruidos de fuera no estorben la labor que se realiza dentro».¹⁰⁹ Més enllà d'aquest mínims, calia aspirar a reformes més profundes, íntimament lligades a la introducció d'una nova metodologia didàctica, l'organització en escoles graduades, un mobiliari adient, etc. Per a escometre aquests canvis Llorca proposà deixar-se orientar per les persones més informades i amb més prestigi pedagògic; per a ell, una d'aquestes persones era un dels màxims representants de l'ILE, «no hay que aconsejarse de personas indoctas, sino pedir antecedentes al Museo Pedagógico Nacional, cuyo director, D. Manuel B. Cossio, ocupa puesto de honor entre los más ilustres pedagogos de Europa y América».¹¹⁰ Llorca, mentre estigué a Elx, denuncià l'estat dels locals de les escoles, i en reclamà millores, ja el 1896 deia «encerramos nuestros niños en locales tan faltos de toda condición estética, que matan la alegría de las pobres criaturas; tan privados de luz, que producen miopía; tan insalubres, húmedos, oscuros y mal ventilados [...] Amontonamos niños cual si fuera mísero rebaño».¹¹¹ Ja feia cinc anys que havia començat l'amistat, que durà per sempre, entre Llorca i Cossío.¹¹²

h) ESCOLES GRADUADES

La història de les escoles graduades d'Elx està lligada al mestre Llorca. En el paquet de propostes dels qui promovien una renovació de l'ensenyament primari, s'inclouïa la introducció de l'escola graduada; aquesta reivindicació guanyà recolzament, i Cossío, el 1899, insistí a fer la proposta de reforma escolar, «acabar, en todas las poblaciones donde haya por lo menos tres maestros, con el sistema mutuo ó mixto, [...] procediendo a organizar las escuelas en secciones graduadas, con un máximo de 40 a 50 alumnos, todos en el mismo grado de cultura».¹¹³

¹⁰⁷ A. LLORCA, «¿Frusterias?...».

¹⁰⁸ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (I). Por vía de prólogo», *El Pueblo de Elche*, 2-7-1901

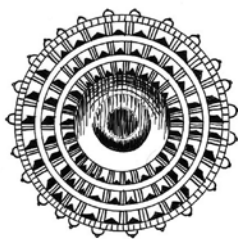
¹⁰⁹ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (III). Críticas y Reformas», *El Pueblo de Elche*, 11-8-1901.

¹¹⁰ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (IV)», *cit.*

¹¹¹ A. LLORCA, *Cómo es...*

¹¹² M. M. POZO ANDRÉS, «Ángel Llorca: un maestro...», p. 231.

¹¹³ M. B. COSSÍO, «La reforma...», p. 321-323.

¹¹⁴ A. VIÑAO FRAGO, *Innovación Pedagógica y Racionalidad Científica. La escuela graduada pública en España (1898-1936)*, Akal Universitaria, Madrid, 1990, p. 14.

¹¹⁵ A. LLORCA, «La Escuela moderna», *cit.*

¹¹⁶ A. LLORCA, «Escuelas de adultos», *El Pueblo de Elche*, 20-1-1901.

¹¹⁷ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (III)...».

¹¹⁸ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (IV)...».

¹¹⁹ A. LLORCA, «Cartas pedagógicas», *El Pueblo de Elche*, 31-1-1904.

¹²⁰ M. M. POZO ANDRÉS, *Urbanismo...*, p. 198.

¹²¹ Humbelina BOIX JAVALOYES, «La Escuela en el primer tercio del siglo XX», en V. M. DÍAZ BOIX *et al.* (eds.), *op. cit.*, p. 115

¹²² Vegeu «Memoria de la escuela superior de niños», curs 1910-11, del mestre Luís Pérez Vilar (AHME, sig. 42-23); o la memòria del curs següent del mestre de Santa María, de Mariano Campillo Lozano (AHME, sig. 42-19).

El desembre de 1900 s'iniciaren les obres de la primera escola graduada d'Espanya, a Cartagena,¹¹⁴ per iniciativa de l'Ajuntament d'aquesta ciutat. La veu autoritzada de Llorca s'alçà per a reivindicar aquesta nova forma d'organització escolar a Elx, «en vez de escuelas aisladas con un sólo maestro [...], necesitamos grupos escolares con una clasificación rigurosa en los niños y bien estudiada graduación en la enseñanza».¹¹⁵ En reiterades ocasions, féu propostes a l'ajuntament, «hay que crear las cuatro escuelas [...], y reducir las a una, aunque esté en distintos locales, con cuatro secciones graduadas, una á cargo de cada maestro. Es el único modo de resolver el problema del analfabetismo en Elche».¹¹⁶ Després de la construcció de les escoles graduades de Cartagena, començaren a projectar-se'n en altres ciutats, i Àngel Llorca tornà a insistir davant de les autoritats locals, «puestos de acuerdo Ayuntamiento, Junta Local y Maestros, no habría de ser difícil organizar las escuelas graduadas».¹¹⁷ Com ocorre sovint amb Llorca, després d'evidenciar els problemes, acaba fent propostes per resoldre'ls, «todo se reduce [l'organització] á agrupar los niños según su edad y conocimientos, procurando la mayor homogeneidad en cada grupo, y distribuirlos en locales distintos, pero pertenecientes todos á un mismo edificio, poniendo un maestro al frente de cada grupo [...] Esto puede hacerse en Elche muy fácilmente. Hay aquí tres escuelas elementales y una superior. Hágase una de las cuatro».¹¹⁸

En moltes ocasions repregué el tema de la necessitat de les escoles graduades, i s'adreçà a l'alcalde de la ciutat en una tribuna a *El Pueblo de Elche*; tot i els fracassos precedents, es mostrava sempre disposat a col·laborar: «Dispense si involuntariamente he cometido alguna incorrección y permítame que me ofrezca una vez más».¹¹⁹ Àngel Llorca marxà de la ciutat sense que els dirigents locals acceptaren les seues propostes. Llorca, «sobradament conocido por sus ideas institucionistas», en ser nomenat a Madrid director del recent construït grup escolar Cervantes, «una escuela graduada de niños con seis secciones»,¹²⁰ pogué dur a la pràctica les seues idees, vinculades a l'ILE, sobre l'organització escolar.

A Elx, la primera pedra de les escoles graduades es posà el 21 de juliol de 1929.¹²¹ A primeries del segle XX, no fou la veu de Llorca l'única que reclamava l'aplicació de l'escola graduada a Elx, fins i tot, alguns mestres n'assajaven l'organització a partir dels escassos mitjans amb què comptaven.¹²²

i) ANALFABETISME I EDUCACIÓ DELS ADULTS

Giner i els institucionistes insistien en la convicció que només l'educació podia millorar les condicions d'existència dels ciutadans. L'ILE pretenia impulsar una reforma pedagògica que tindria com a conseqüència una millora de l'educació que calia estendre a totes les capes de la població espanyola. Es buscava la transformació de l'home,

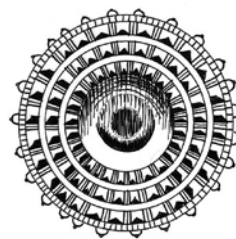
que només era possible mitjançant l'educació adequada, o com apuntava Joaquín Costa, calia reordenar la vida nacional prenent com a base l'educació. Llorca, que coneixia aquestes idees, les expressava dient que «sin un pueblo bien educado, no esperéis que tengan éxito las reformas sociales que el espíritu de nuestro siglo exige».¹²³

Però, com hem dit, si l'Estat espanyol, a la fi del segle XIX, tenia un 64% d'analfabets, i la major part en corresponia a la població adulta, els programes n'haurien de parlar. I en efecte, en la reforma escolar que proposa Cossío el 1899 s'inclou un punt específic que tracta l'educació dels adults, «desarrollo de las escuelas de adultos (que ahora son casi inútiles), para acabar rápidamente al menos con los analfabetos».¹²⁴

A més a més, s'entenia que «la educación es una obra unitaria que es preciso iniciar en los primeros años de la vida del niño y no abandonar acaso hasta los últimos días de la vida del hombre».¹²⁵ O, com havia dit Giner molt abans «la vida entera es un continuo aprendizaje».¹²⁶ Llorca, coneixedor d'aquest discurs, deia que «el proceso educativo comienza [...] en el claustro materno, [...], adquiere gran desarrollo en la juventud, y sin abandonar al hombre en su edad viril, no le deja hasta la muerte».¹²⁷ L'educació de l'adult, en qualsevol cas, tant si es tractava d'arrancar-lo de l'analfabetisme, com si es pretenia la formació continuada, havia de disposar dels espais i d'una organització adequada. «Hay que establecer bien montadas clases de adultos y dominicales, lo mismo para hombres que para mujeres.»¹²⁸ El mestre il·licità reclamava la implicació de les organitzacions públiques i privades, «en el círculo obrero puede hacerse mucho en favor de la cultura del obrero».¹²⁹ El tema, però, és de capital importància i li dedicà una tribuna en exclusiva en el setmanari *El Pueblo de Elche* el 1901, titulada «Escuelas de adultos».¹³⁰ En aquesta col·laboració apareix, una vegada més, el Llorca reivindicatiu i documentat, hi recorda que segons el Reglament de 1900, a Elx li corresponen quatre escoles d'adults, i l'ajuntament no ha estat preocupat per la seua aplicació,¹³¹ i que els mestres vénen obligats a impartir classes nocturnes per a adults. L'interès que hi tenia el poble és indubtable ja que l'escola nocturna, quan obrí, registrà 138 matriculats en el curs 1904-1905, 193 en el curs següent, etc., amb edats entre els 12 i els 33 anys.¹³²

j) COEDUCACIÓ

Un dels camps d'acció que caracteritzen l'ILE és aquell que destaca la importància de l'educació de la dona. A més, els institucionistes, amb Giner i Cossío al capdavant, eren manifestament partidaris de la coeducació, consideraven perjudicial separar en l'escola allò que en la família i en la societat es mostra barrejat: homes i dones. La creença generalitzada, defensada pels sectors més conservadors i religiosos, que aquesta forma d'educació podia generar problemes morals a l'individu,¹³³

¹²³ A. LLORCA, *Como es...*, p. 19.

¹²⁴ M. B. COSSÍO, «La reforma...», p. 321-323.

¹²⁵ M. B. COSSÍO, citat per J. XI-RAU, *op. cit.*, p. 37.

¹²⁶ F. GINER DE LOS RIOS, «Grados naturales de educación», *Ensayos*, Alianza, Madrid, 1973, p. 96.

¹²⁷ A. LLORCA, *Como es...*, p. 17.

¹²⁸ A. LLORCA, *Como es...*, p. 28.

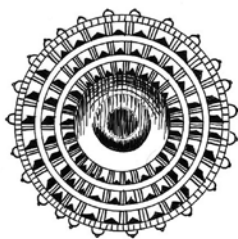
¹²⁹ A. LLORCA, «La Escuela moderna».

¹³⁰ A. LLORCA, «Escuelas de adultos».

¹³¹ AHME, en l'acta alçada per l'inspector Vicente Alcañiz s'hi fa constar que «no había podido visitar la clase de adultos por hallarse cerrada y por tanto exortaba (sic) a la Junta que la fomentase atendiendo la importancia y trascendencia que había de traer en la cultura popular», Acta de la Junta Local de Instrucción Pública del día 23 de Noviembre de 1899, sig. 43-137.

¹³² AHME, «Escuelas nocturnas de adultos. Registro de matriculas», sig. 47-5.

¹³³ A. MOLERO PINTADO, *op. cit.*, p. 94.

era un entrebanc perquè s'estenguera el programa de l'ILE a l'escola pública, ben explícit quant a la coeducació:

La Institución estima que la coeducación es un principio esencial del régimen escolar, y que no hay fundamento para prohibir en la escuela la comunidad en que uno y otro sexo viven en la familia y en la sociedad [...] Juzga la coeducación como uno de los resortes fundamentales para la formación del carácter moral, así como de la pureza de costumbres, y el más poderoso para acabar con la actual inferioridad positiva de la mujer, que no empezará a desaparecer hasta que aquélla se eduque, en cuanto se refiere a lo común humano, no sólo como, sino con el hombre.¹³⁴

Cossío, en enumerar les propostes que calia escometre per reformar l'ensenyament primari i secundari, hi afegia una nota igualment explícita, «todas las reformas dichas deben entenderse igualmente por lo que toca a la educación de la mujer, que importa no separar de la del hombre».¹³⁵ La coeducació, doncs, fou un principi fonamental de l'ILE, que aplicà des dels anys noranta en les seues escoles i colònies.

Àngel Llorca, amarat de les idees institucionistes, també féu bandera de la necessitat d'educació de la dona, a la qual es referí ja en la conferència que pronuncià el 1986 en el Centre republicà. I en diverses tribunes en el setmanari local, abordà el tema de la coeducació. Observem el paral·lelisme que hi ha entre el discurs del mestre d'Elx i els fundadors de l'ILE citats més amunt: «hombres y mujeres viven juntos en el hogar, trabajan juntos en la fábrica y juntos oran en la iglesia; ¿qué razón autoriza el apartamiento de la mujer de las asambleas populares?».¹³⁶ Llorca, en tractar la qüestió de l'educació dels adults també planteja: «¿Convendría ensayar la coeducación ó abrir clases especiales para mujeres?».¹³⁷ Aquestes declaracions i d'altres semblants fan pensar que l'entorn no acaba d'entendre els suggeriments de Llorca. Vegem-ho, després de fer una sèrie de propostes per la millora de l'ensenyament, entre les quals inclou: «Nosotros iríamos más allá estableciendo la coeducación [...] pero como tal vez para esta reforma no nos encontremos aun preparados y convenga hacer antes experimentos parciales».¹³⁸ Llorca desvia l'atenció sobre altres qüestions que entén prioritàries. Potser en tenia dubtes, cal recordar que no n'hi havia antecedents, potser l'entorn social hi era massa hostil. El resultat és que, en referir-se a la coeducació, no hem trobat la defensa vehement d'altres temes.

k) REFORMA ESCOLAR. ORGANITZACIÓ DE L'ESCOLA. MITJANS PER A L'ESCOLA

Des de les diverses tribunes que Llorca escriu per als setmanaris locals, sovint dóna a entendre que no creu prioritari reclamar al govern noves lleis generals d'educació. Sí que considera urgent un canvi en l'actitud dels governants, ja que «de poco serviría que las Córtes aprobasen, sancionase

¹³⁴ «Programa de la Institución Libre de Enseñanza», BILE, 1934, vol. LVII, 1934, p. 87 a 94, es pot consultar en http://www.personal.us.es/alporu/legislacion/programa_ILE.htm.

¹³⁵ M. B. COSSÍO, «La reforma...», p. 321-323.

¹³⁶ A. LLORCA, «Reflexiones», *El Pueblo de Elche*, 5-5-1901.

¹³⁷ A. LLORCA, «El problema de la educación popular. El Círculo obrero y la educación», *El Pueblo de Elche*, 24-12-1899.

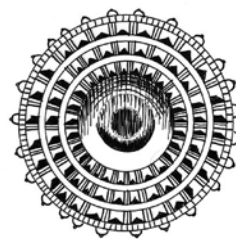
¹³⁸ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (IV)...».

el Rey y promulgase la *Gaceta* una ley que hiciese integral y obligatoria la educación primaria, si no se cuidara antes de organizar nuestra escuela de modo tal, que ofreciesen garantía para cumplir debidamente el precepto legislativo».¹³⁹ En posava com a exemple la llei vigent de Moyano de 1857 que feia obligatori l'ensenyament de sis a nou anys, mentre que milions de xiquets i xiquetes «no asisten á ningun establecimiento público ni privado de enseñanza». Els seguidors de l'ILE ho diran de la mateixa manera «lo que importa no es el establecimiento de nuevas leyes, sino que la ley se incorpore al espíritu [...] Las personas son lo único que importa [...] La función de las leyes es siempre restringida y limitada. Lo esencial es influir en la conciencia individual de los ciudadanos».¹⁴⁰ El mestre Llorca insisteix a Elx en la mateixa línia «no cabrá resolver el problema de la enseñanza, mientras no imperen en las sociedades otras ideas y los gobiernos informen en otros principios su conducta».¹⁴¹ Això no obstant, no s'ha d'entendre que no calia i que no se suggerien reformes, ben al contrari. Al pròleg de la reforma escolar proposada per Manuel B. Cossío, es pot llegir: «Las reformas que reclama la educación nacional corresponden: unas, al Estado; otras, al profesorado; otras, a los estudiantes; otras, a las familias de éstos; otras, a la opinión general»,¹⁴² però on es posava l'èmfasi era en la necessitat que tothom assumira el canvi, perquè no fóra paper mullat. És per això que Cossío deia que calia atacar en primer lloc la formació del mestre. Llorca és igualment pragmàtic «calculemos lo que las escuelas cuestan y los frutos que la labor escolar produce. Veamos cómo en las escuelas se trabaja. Estudiemos, por último, las reformas que para bien de todas quepa implantar».¹⁴³ Per a Llorca és «inútil señalar deficiencias, estudiar reformas, presentar proyectos, recoger ofrecimientos», ja que «sucédense los gobernadores; cambiamos los alcaldes: lo que no sube ni baja, ni cambia ni muda, es nuestra odiosa organización escolar, quieta, siempre quieta».¹⁴⁴

Àngel Llorca defensava, com hem apuntat abans, el model de formació integral dels alumnes, el mateix que propugnava Pestolazzi: l'educació que forma a la vegada el cor, el cap i la mà. Però és un professional conscient de l'estat de l'escola en la ciutat, com per advertir que aquesta orientació metodològica era utòpica si abans no s'escometien canvis radicals, «para establecer la educación integral y obligatoria preciso es barrer antes la monstruosa organización docente que actualmente priva».¹⁴⁵ «¡Lástima que la organización de nuestras escuelas sea valla poco menos que infranqueable á todo progreso pedagógico! Pero hay que luchar y hay que vencer».¹⁴⁶ I en la base de tota reforma de l'organització escolar, Llorca sempre feia referència a les escoles graduades.

6. CONCLUSIÓ

La trajectòria professional d'Àngel Llorca i Garcia, el seu compromís ètic amb la transformació de l'escola i, d'acord amb l'ideari krausista,

¹³⁹ A. LLORCA, «El problema de la Educación Popular (I)...».

¹⁴⁰ J. XIRAU, *op. cit.*, p. 45-48.

¹⁴¹ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (III)...».

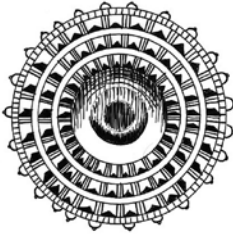
¹⁴² M. B. COSSÍO, «La reforma...», p. 321-323.

¹⁴³ A. LLORCA, «La Enseñanza en Elche (I)...».

¹⁴⁴ A. LLORCA, «Escuelas graduadas», *La Semana*, 29-4-1906.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ A. LLORCA, «Sección Pedagógica...».

de la societat, abasta un llarg període de la nostra història, per força ignorada. Des del darrer decenni del segle XIX, fins a l'acabament de la guerra civil l'any 1939, Llorca exercí de mestre innovador, jubilat i tot. Ara per ara, les paraules del Llorca jove, el seu pensament imbuït de les idees institucionistes, ens arriben, entre les arnes del paper vell, amb una energia i una actualitat (ai!) sorprenents. Tot i això, a banda dels llibres que publicà, molts dels seus escrits i el seu llegat bibliogràfic, encara no són accessibles als estudiosos.

El reconeixement que la història ha atorgat a les propostes pedagògiques d'Àngel Llorca, com a mestre institucionista, contrasta vivament amb la ignorància que, com a exemple ben significatiu, tenim els docents actuals, tant de l'obra de Llorca com del que significà la Institució Lliure d'Ensenyament, en general. I sobta, igualment, malgrat la distància històrica i tecnològica, la vigència de les seues propostes en aspectes que encara provoquen el debat entre el professorat o, en el pitjor dels casos, no el provoquen explícitament: educació integral, educació activa, observació directa, mètode socràtic, importància del joc, etc. Així mateix, la importància que concedeix a la formació dels mestres i professors en matèria pedagògica, és encara a hores d'ara una carència del nostre sistema educatiu, si més no en el nivell de secundària.

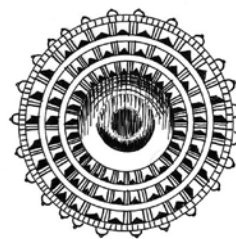
Durant l'època en què Llorca treballà a Elx, entre els vint-i-tres i els quaranta-un anys, no només atengué els seus alumnes sinó que continuà la seua pròpia formació, incorporà a la pràctica docent millores metodològiques i, des de les col·laboracions en la premsa, difongué les idees institucionistes alhora que denunciava les mancances en educació i ofería propostes de solució viables. La recuperació de la seua memòria, segrestada des de 1939, ens permet valorar un discurs de plena actualitat ja que se situa al bell mig del dilema amb què s'enfronta la pràctica docent de tots els temps: educar o instruir.

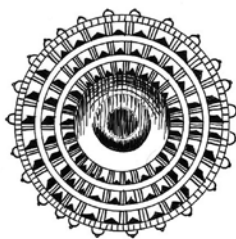
BIBLIOGRAFIA

- COSSÍO, M. B., «La reforma escolar», *Revista Nacional* (1899), p. 321-323, es pot consultar en http://www.personal.us.es/alporu/legislacion/cossio_reforma_escolar.htm.
- DÍAZ BOIX, V. M., MARTÍNEZ GARCÍA, R., PEIRÓ ALEMÁN, M. D. (coords.), *La escuela en Elche. Una mirada histórica al mundo de la enseñanza*, CAM-Museu de Puçol, Elx, 2000.
- ESTEBAN MATEO, L., *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza. Nómina bibliográfica (1877-1936)*, Universitat de València, València, 1978.
- ESTEVE GONZÁLEZ, M. A., *La enseñanza en Alicante durante el siglo XIX*, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1991.
- FERRATER MORA, J., *Diccionario de Filosofía*, Círculo Lectores, Barcelona, 1991.

L'aportació pedagògica d'Àngel Llorca a la ciutat d'Elx (1889-1907)

- GINER DE LOS RÍOS, F., *Ensayos*, Alianza, Madrid, 1973 (2a ed.).
- LÓPEZ LUCAS, M. C., «Àngel Llorca, un educador actual», *Docencia e investigación*, 20 (1995), p. 101-116.
- LLORCA I GARCIA, A., *Como es y como debiera ser nuestra educación popular*, Imprenta José Agulló, Elx, 1896.
- *Cinematógrafo educativo*, Sucesores de Hernando, Madrid, 1910.
- *La escuela primaria é instituciones complementarias de la educación popular en Francia, Bélgica, Suiza é Italia. Notas de viaje*, Sucesores de Hernando, Madrid, 1912.
- *Contribución al estudio de los problemas de la escuela y del maestro*, Insula, Madrid, 1963 (1a edició 1924).
- MOLERO, A., *La Institución Libre de Enseñanza. Un proyecto de reforma pedagógica*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.
- MORENO, F. (coord.), *La Escuela y los Maestros 1857-1907*, Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, Alacant, 1994.
- POZO ANDRÉS, M. M. del, «Àngel Llorca: un maestro entre la Institución Libre de Enseñanza y la Escuela Nueva», *Historia de la Educación, Revista Interuniversitaria*, 6 (1987), p. 229-247.
- *Urbanismo y Educación. Política educativa y expansión escolar en Madrid (1900-1931)*, Universidad de Alcalá, Madrid, 1999.
- *Currículum e identidad nacional. Regeneracionismos, nacionalismos y escuela pública (1890-1939)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2000.
- SÁNCHEZ RON, J. M., ROMERO DE PABLO, A. (eds.), *Einstein en España*, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Madrid, 2005.
- SERRANO I JAÉN, J., «La ciutat d'Elx al 1900», *L'eclipsi total de Sol de 1900 al Baix Vinalopó*, Ajuntament d'Elx, Elx, 2000.
- TURIN, I., *La Educación y la Escuela en España. De 1874 a 1902*, Aguilar, Madrid, 1967.
- TUÑÓN DE LARA, M., *Medio siglo de Cultura española (1885-1936)*, Editorial Tecnos, Madrid, 1984 (3a ed.).
- VICENTE JARA, F., «Escuela y regeneracionismo social en el discurso pedagógico español de principio del siglo XX», *Anales de Pedagogía*, 10 (1992).
- VIÑAO FRAGO, A., *Innovación Pedagógica y Racionalidad Científica. La escuela graduada pública en España (1898-1936)*, Akal Universitaria, Madrid, 1990.
- XIRAU, J., *Manuel B. Cossío y la educación en España*, Ariel, Barcelona, 1969 (2a ed.).

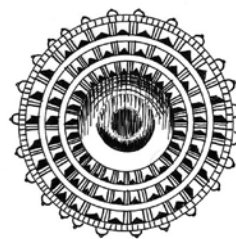
ANNEX: BIOGRAFIA I CURRÍCULUM D'ÀNGEL LLORCA

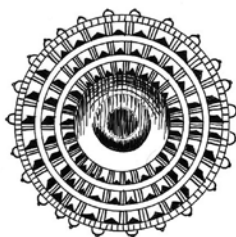
- 1866.** Nasqué el 25 de juliol a Orxeta (Alacant).
- 1885.** Cursà lliure el grau Elemental a l'Escola Normal de Mestres de la Província d'Alacant [ingressà amb 19 anys]
- 1887.** Obtingué el títol de *Maestro de Primera Enseñanza*. [21 anys]
- 1889.** El novembre obtingué per oposició, a València, una de les escoles elementals d'Elx. Fou nomenat Mestre d'Escola a Elx. [23 anys]
- 1890.** Prengué possessió de l'Escola d'Elx el maig; primer la de Sant Joan i, després, es traslladà a la de Santa Maria.
- 1891.** Entrà en relació amb Manuel B. Cossío (s'introduí en l'ambient *institucionista*)
- 1892.** El juliol és llegida la comunicació *La escuela educativa*, en la celebració de les Conferències Pedagògiques a Alacant (les primeres que se celebren). Cursà estudis a l'Escuela Normal de Madrid. [26 anys]
- 1891-1893.** Continua la formació a l'*Escuela Central de Maestros* de Madrid on obtingué els graus superior i normal
- 1893.** A l'estiu, participà en un curs sobre «Métodos y procedimientos especiales para la enseñanza de sordomudos y ciegos».
- 1895.** Obtingué el títol de Mestre de Primera Ensenyança Normal. Participà per escrit en l'Assemblea de Magisteri de València, celebrada el maig amb *La familia y la escuela en España* i un altre escrit amb títol *La escritura*, tots dos publicats en l'*Escuela Moderna*. Participà també en les Conferències pedagògiques d'Alacant, i fou medalla de Plata del Certamen de mestres, convocat pel Rector de la Universitat de València. [29 anys].
- 1896.** El 18 d'abril al Centre d'Unió Republicana d'Elx llegí la conferència «Cómo es y cómo debe ser nuestra educación popular», el primer treball publicat.
- 1896.** Participà amb la comunicació «La Escuela Educativa» en les Conferències Pedagògiques organitzades per l'Escuela Normal de Maestros de Alicante. A principi d'aquest any es traslladà a l'escola de Santa Maria.
- 1900.** Participà amb la comunicació «La enseñanza de la Lectura y la Escritura» en les Conferències Pedagògiques, organitzades per l'Escuela Normal de Mestres d'Alacant. La revista pedagògica *El Profesorado* del districte universitari de Granada premià Àngel Llorca en el certamen pedagògic d'aquest any.
- 1904.** Curs d'estiu a Madrid sobre «La enseñanza de los Trabajos Manuales».
- 1905.** Rebé el *Premio de Honor y Medalla de Oro* en la Exposición Pedagógica de Bilbao, pels treballs de l'Escola d'Elx; eren membres del Jurat Manuel B. Cossío i Miguel Unamuno. Primer premi de la Diputació Provincial d'Alacant en el Certamen Pedagògic de Pego pel treball «Escuelas graduadas. Su implantación dada la organización actual de la primera enseñanza» [39 anys].
- 1906.** Escrigué la primera obra llarga, *El cinematógrafo educativo*, i aconseguí amb aquest treball el primer premi del Concurso de Libros, convocat per la revista *La Escuela Moderna*.
- 1907.** Un article de R. Lagier de 23-11-1907 publicat en l'*Heraldo de Elche*

L'aportació pedagògica d'Àngel Llorca a la ciutat d'Elx (1889-1907)

esmenta la marxa d'Àngel Llorca a Madrid. Cessà com Mestre a Elx, i com a agraïment a la seua tasca se li donà el nom d'Àngel Llorca a un carrer de la ciutat. A Madrid, es féu càrrec de la plaça de Mestre d'una escola elemental fins 1908, i estudia Pedagogia amb Cossío i Psicologia amb Simarro. [41 anys]

- 1909.** Prengué possessió d'una Escola elemental a Valladolid; s'hi estigué fins 1913.
- 1910.** Fou pensionat per la *Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas* per a estudiar l'ensenyança primària i les institucions complementàries de l'educació popular a França, Bèlgica. Itàlia i Suïssa. [44 anys]
- 1911-12.** Publicà *Leer escribiendo*, 1a i 2a.
- 1912.** A proposta de la mateixa Junta, dirigí un viatge de mestres per França, Bèlgica i Suïssa. Publicà *La Escuela primaria e Instituciones Complementarias de la educación popular en Francia, Bélgica, Suiza e Italia. Notas de viaje, Historia educativa (1er grado)* i *Más lecciones de cosas*. [46 anys]
- 1913.** A l'estiu, participà en uns cursos amb «clases teóricas sobre problemas educativos y metodologías especiales; lecciones prácticas; trabajos acerca de obras pedagógicas, científicas y literarias; visitas a museos, instituciones docentes y excursiones». El setembre fou nomenat Mestre d'una Escola elemental a Madrid. [47 anys], fet que li permeté recuperar els contactes amb la *Institución Libre de Enseñanza*; s'establí a la *Residencia de Estudiantes*, on visqué fins 1936.
- 1914.** Publicà *El primer año de Geografía Universal*.
- 1916.** Fou nomenat Director del *Grupo Escolar Cervantes*, de Madrid. El col·legi, aleshores recentment construït, obrí les portes el 1918. [50 anys]
- 1917.** Començà a col·laborar en la redacció de la revista *Boletín Escolar*, i s'encarregà amb Luíís Alvarez Santullano del Suplemento Pedagògica.
- 1918.** Publicà *Aritmética. Primer Grado*.
- 1921.** Auxilià Santullano en la direcció d'un viatge d'estudis d'Inspectors i Mestres per França, Bèlgica i Itàlia. [55 anys]
- 1922.** A l'estiu, assumint-ne personalment les despeses, assistí al Curs de l'Institut J. J. Rousseau, al III Congrés d'Educació Moral de Ginebra i visità escoles alemanyes a Munic i Heidelberg. [56 anys]
- 1923.** Fou membre del II Congrés Internacional de Escoles Noves, celebrat a Montreux-Territet (Suïssa). Publicà *Cien lecciones prácticas de todas las materias para niños de todos los grados de la escuela primaria* i *El Primer año de lenguaje*.
- 1924.** Participà en el Congrés d'Educació Obrera a Oxford (Anglaterra), i publica *Contribución al estudio de los problemas de la Escuela y del Maestro. Reformas que pueden y deben realizarse*.
- 1925.** Assistí amb un grup de mestres del *Grupo Escolar Cervantes* al Congrés d'Educació Nacional de l'Institut J. J. Rousseau. Després, visità escoles de França, Alemanya, Suïssa i Àustria, i acudí també al III Congrés Internacional d'Escoles Noves (Heidelberg). [59 anys]
- 1927.** Assistí al Congrés d'Educació Nova de Locarno. [61 anys]

- 1929.** Assistí al Congrés de Helsingor (Dinamarca); hi visità escoles, i també a Suècia i Noruega. Publicà *Los cuatro primeros años de escuela primaria*. [63 anys].
- 1931.** Deixà la direcció del col·legi Cervantes de Madrid, i fou nomenat Vocal del Patronato de Misiones Pedagógicas, creades aquell any i dirigides per Manuel B. Cossío.
- 1932.** Vocal de la Comissió per a dictaminar sobre Material i Mobiliari d'ensenyança. Col·labora en els cursos de perfeccionament organitzats per la *Dirección General de Primera Enseñanza*, per la *Junta para Ampliación de Estudios*, i pel *Patronato del Grupo Escolar Cervantes*. Fou nomenat Inspector Mestre d'un Grup d'Escoles Graduades i Unitàries de Madrid. [66 anys], i membre de la *Comisión Española de la Conferencia Internacional de la Enseñanza de la Historia* (La Haya).
- 1936.** Fou jubilat el 25 de juliol, als setanta anys d'edat, després de cinquanta anys de vida professional. Iniciada la guerra, organitzà una Residència infantil en el *Grupo Cervantes*, hi continuà treballant com a Mestre de secció en una classe fins a finals de novembre, moment en què es tancà l'activitat escolar en aquest centre.
- El mes de desembre es traslladà a València, on col·laborà en l'organització de la vida de l'internat dels xiquets evacuats de Madrid.
- 1937.** Amb un grup de mestres joves, inicia a El Perelló (València) les Comunitats Familiars d'Educació, en què la convivència dels xiquets i el mestres, agrupats en nuclis familiars, fa realitat una orientació pedagògica basada en la seua experiència i idees pròpies. [71 anys]
- Aquest excel·lent assaig pedagògic durarà fins març de 1939. Acabada la guerra, els xiquets i mestres hauran de retornar als seus orígens.
- 1939.** Continuà a Madrid dedicat a l'estudi de problemes pedagògics, i apuntà la possibilitat de noves orientacions de l'ensenyament, basats en les Comunitats Familiars d'Educació. Patí «la hostilidad activa del nuevo régimen político hacia su persona». [73 anys]
- 1942.** El dia 13 de desembre morí als 76 anys.